

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

VII-IK KÖZLEMÉNY

VI. fejezet

*A magyar katonai nyelv állapota a szabadságharc után
az első világháborúig*

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténetében ezeknek az évtizedeknek 1849-től 1914-ig az eseményeit két külön csoportban kell felkutatnunk és tárgyalnunk.

A szabadságharc lezajlása után Magyarországra szakadt abszolutisztikus uralom idejében — 1849-től 1868-ig — a magyar katonai nyelv továbbfejlesztéséről hazánkban nem beszélhetünk. Önálló magyar nemzeti hadsereg nem volt, Magyarországon túlnyomó részben idegen nemzetiségű katonai és csendőrségi csapatok laktak. A magyar ezredeket az olasz hadszíntéren, a Felső-Olaszországot megszállva tartó osztrák haderő kötelékeibe osztották be. Se ott, se itthon senkinek sem volt kedve és alkalmja a 48-as szabályzatoknak — mint azt értekezésem előző fejezetében tárgyaltam — helytelen magyarságú műszavait és katonai nyelvezetét újabb elbírálás tárgyává tenni és azt megjavítani.

És mégis, éppen ezekben az években, közelebbről 1850—51-ben Magyarország határain kívül, Törökországban megszületett egy olyan kitűnő magyar katonai nyelv — sajnos csak kéziratban maradt meg az utókorra —, amely, ha a gyakorlatban életbe léphetett volna, annak megteremtőjét ma nemcsak a szabadságharc legelső vezető egyéniségének tisztelhetnők, de benne a magyar katonai nyelv reformátorát is ünnepelhetnők. Kossuth Lajos, emigrációja első éveit Kiutahiában arra hasz-

nálta fel, hogy rendkívül behatóan foglalkozva a katonai tudomány, a hadvezetés, hadseregszervezés, és a gyakorlati kiképzés minden ágazatával, maga fogalmazta részletes utasítások bő gyűjteményét állította össze. Turini hagyatékában az Országos Levéltár gyűjteményében találjuk ezt a rendkívül értékes kéziratgyűjteményt.¹

Értekezésemnek ebben a fejezetében ebből csak azokat az adatokat fogom ismertetni, amik nyelvtörténeti fejlődés szempontjából ide beilleszthetők. De szándékomban van az egész kéziratanyag tartalmát egy részletes tanulmányban feldolgozni, s bemutatni abban Kossuth katonai munkálatainak lényegét, értékét s magasan szárnyaló, de amellet a katonaelet minden részletkérdésével is foglalkozó mélyreható gondolatait. Vagyis megismertetni szeretném történelemszadalmunkat Kossuth lelki és szellemi képének egy olyan oldalával, amivel eddig senki sem foglalkozott, Kossuth katonai arcképével.

E fejezet második csoportjában végül beszámolok az 1867-ben felállított régi magyar kir. honvédség katonai nyelvéről s elrontott nyelvezetének megjavítására tett próbálkozásokról.

1.

Kossuth Lajos emigrációban készített katonai írásainak nyelve

Mint ismeretes, Kossuth a világosi fegyverletétel után, 1849. augusztus 16-án Orsovába érkezett, másnap már török fennhatóság alatt álló területre lépett. Az emigránsok nagy tömege követte őt, különböző utakon. Őket Turnu Severinből 30-án Kalafatba szállították s még aznap Viddin városába kísérték. November végén tovább kellett menniök Sumla városába. Indulásuk előtt Kossuth katonás szövegezésű napiparancsban szabályozta az átköltözés részleteit. Viddini élete alatt mindjobban megerősödött benne az a meggyőződés, hogy neki nemcsak joga, de kötelessége a magyar emigrációban élő katonaságot újjászervezni, előkészíteni egy, külföldi nagyhatalmak segítségével remélt újabb betörésre Magyarországra. Ő — mint tudjuk — már a szabadságharc alatt is szívesen irányította volna a hadműveleteket, tett is különféle javaslatokat, osztogatott tanácsokat, de a katonai vezetők ezeket nem fogadták el. „Már a háború alatt megvoltak a maga önálló gondolatai

¹ — Országos Levéltár. Kossuth turini hagyatéka. Concordancia jegyzet I. jelzésű iratkötetben. A következőkben röviden O. L. K. jelzéssel jelzem.

a hadvezetésről. Minthogy közelebbről foglalkozott azzal, szenvedélyévé vált. Rendeletei minden szerénykedése mellett is elárulják — már viddini élete alatt kiadott utasításaiban — hadvezéri tehetségében való hitét” írja erről az időről Hajnal István.²

Itt azonban még nem foglalkozhatott a katonai tudományokban tervezett továbbképzésével, mert a magyar emigráció sorsa válságossá vált, amikor az osztrák és orosz kormányok Kossuthék kiadatását igyekeztek a török kormánytól kierőszakolni. Nyugati, főleg angol közbelépésre ez a veszély ugyan elhárult a fejük felől, de a török kormány, bár a fiatal Abdul Medzsid szultán, Resid pasa nagyvezír és Aáli pasa külügyminiszter a legszívélyesebben kezelték Kossuthék ügyét, kénytelenek voltak abba beleegyezni, hogy Kossuthot környezetével szigorú ellenőrzés alatt Kisásziában Kiutahia városban fogják internálni.

1850. február 16-án reggel Kossuthékat a Fekete-tenger partjára, Varna kikötőbe vitték, onnan hajón, anélkül, hogy Konstantinápolyba kiszállhattak volna, február 25-én a Márvány-tengeren át a Kisásziában levő Brussa városába s onnan tovább Kiutahiába, végleges internálási helyükre kísérték.³ Szulejmán bey városparancsnok igen udvariasan bánt Kossuthékkal. Jól épített kaszárnyában helyezte el az időközben kb. 113 főre felszaporodott emigránsokat s a török kormány rendes havidíjban részesítette őket.

Kossuth itt most Kiutahiában nyugodt és túrhető életkörülmények közt élhetvén, komolyan nekilátott katonai kiképzésének. Itt élt 1851. szeptember végéig, amikor egy, az amerikai szenátus elnökségétől érte küldött tengerjáró hajó át nem vette a magyar emigránsok közül azokat, akik Amerikába voltak hajlandók menni. Kossuth így jutott, Angliát útbaejtve december 3-án Amerika földjére.⁴

Azt az időszakot Kiutahiában, amíg ő 1850. február végétől 1851. szeptember végéig átélt, Kossuth kiterjedt külpolitikai levelezésén kívül főleg katonai tudásának fejlesztésére fordította. Hűségesebb titkárának, László Károlynak feljegyzése szerint ebben segítségére volt a magyar szabadságharcban dicséretesen szerepelt, szintén Kisásziába emigrált Bulharin György lengyel tábornok.⁵

² — Hajnal István: A Kossuth emigráció Törökországban. I. k., 56. old.

³ — uo. 434. o.

⁴ — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849—1865. Budapest, 1922. V. rész: Az emigráció első éve. 370. és k. o.

⁵ László Károly: Naplótöredékek. Budapest, 1887. 58. o.

Most már eldöntötte magában. Ha még egyszer abba a helyzetbe kerül, hogy fegyverrel kezében térhet vissza Magyarországra, — nem adja ki kezéből a hadsereg vezetését. Pulszky Ferenchez Kiutahiából 1850. november 8-án írt levelében olvassuk:⁶ „...Azon esetre — melyet Istentől várok, magam ugyan ki nem adom a hadsereget kezemből, a tábor lesz lakásom, a harcmező templomom, készülök is reá, kanállal eszem a haditudományt.” Későbbi, már amerikai utazásából visszatérve olasz földön való letelepedésekor írt leveleiben is megemlíti, hogy: „...A felelősség mindenképpen reám hárulandván, a vezényletnek enyémnek kell lenni...” „... a vezényletet kezemből ki nem adom.”⁷

Sikerült neki néhány francia és német katonai szabályzatot, szakmunkát beszerezni, azokat alaposan áttanulmányozta s azután fáradhatatlan szorgalommal írt több füzetet, számtalan nagy fólió ívet és kisebb-nagyobb papírlapot tele, katonai gondolatainak és terveinek ismertetésével.

Az Orsz. Levéltár Kossuth-gyűjteményében találjuk a turini hagyaték csomagjában kezelt katonai vonatkozású írásait, összesen 27 tételben.

A száznál több oldalt kitevő iratok közt van egy-két olyan darab is, amit Kossuth — tartalmukból ítélve később, amikor már Amerikából hazatérve Olaszországban élt — szerkesztett. Mivel az ilyen természetű munkáknál, mint éppen Kossuthnak ezek az írásai, amelyek szervezeti általános kérdésekkel és elmékedésekkel foglalkoznak, — az írás keletkezésének napja nem lényeges, és az iratokon nincs is feltüntetve, — alábbi ismertetésemben megtartom azt a sorrendet, ami szerint ezeket az írásokat az Orsz. Levéltár említett gyűjteménye rendezte és őrzi.

Az egyedüli irat, amelyen kelteztést találunk, az a 46 lapból álló füzet, amelynek címéül Kossuth egy kis cédulán a füzet elején ezt adta meg: „Had- és Csatatani, Hadseregszervezeti s Hadgyakorlati Dolgozataim”. Belső címlapján pedig: „Hadviselés és Csatatani Elemei, Számkivetésben Kutahiában (Kis Asia) Szeptember 1850. Kossuth Lajos”. Készült azután ebből a részletes kéziratból egy rövidebb kivonat. Címlapján Kossuth írása: „Kivonat a Had- és Csatatani elemelből”. A rajta olvasható megjegyzés szerint az eredeti példány Max Schonbrunn

⁶ Pulszky Ferenc: Életem és korom. Budapest, 1881. III. k. 57. old.

⁷ Kossuth levele Klapkához, London, 1859. március 29. Közi! Koltai Kastner Jenő. Iratok a Kossuth-emigráció történetéből. 1859., levelek. Szeged, 1924. 41. o.

Amerikában élő ember birtokában van. Erről készült a gyűjteményben levő 24 lapból álló fotokópia.⁸

Ismerjük Kossuthnak nagyon szép kézírását. Ez a füzet érdekes olvasmány, a szöveget számos, gondosan rajzolt helyzetvázlat — különböző elképzelhető hadihelyzetekről — élénkíti.

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténete számára érdekesnek tartom e füzet néhány mondatát és meghatározását ismertetni.

Már itt kell megjegyeznem, hogy Kossuth katonai írásai-ban, amiket ő — ha azokról van szó — „dolgozatoknak” nevezi, teljesen szabadon alkotta meg a neki legmegfelelőbb katonai nyelvet és készített — ha a régieket nem találta helyeseknek — új műszavakat. Ő nem azért írta ezeket, hogy a magyar katonai nyelvet érvényre juttassa és fejlessze, remek íráskészsége, gondolatokban gazdag kifejezőképessége mégis mindig megtalálta a legmegfelelőbb szakkifejezéseket és meghatározásokat, tehát katonai elmefuttatásait, gondolatait természetes, szép magyar nyelven tudta leírni. A vezényszavaknál általában megtartja a 48-as honvédseregben használatos szavakat, de nem ragaszkodik azokhoz.

A könnyebb áttekinthetőség érdekében mondanivalóit e füzetben 229 §-ba tagolva írja le. Érdekes, hogy az általában használt Operationsbasis helyett „Subjectum”-ot ír. „Objectum”-nak pedig azokat a pontokat nevezi, amelyekre: „... hadködési, mozdulati vonalakat ír. A megtévesztő, félrevezető mozseregünk mozdulatai irányozvák”. Operationslinie helyett műszavakat helyes magyar szóval „ámító” mozdulatoknak mondja. A hadászat (stratégia) és harcászat (taktika) kifejezéseket nem használja. Nála a stratégia „Hadtan”, — a taktika „Csatan”. A munka utolsó §-ában összefoglalja az egész munka értelmét, tanulságát, szabatos, katonás rövidséggel: „... A tulajdonképpeni hadvezetés lényege ezen szabályba koncentrálható: Vezesd seregedet a lehetséges táctikailag erősen, az ellenség legfontosabb összeköttetése ellen s tarts egy jó subjectumot a hátad mögött. Ezen szabállyal azonban csak az alapelv van letéve. Az alkalmazást a hadtörténet és leginkább maga a háború tanítandja.”

A következő kézirat, amivel nyelvtörténeti szempontból foglalkoznunk kell, egy 7 fólió ív terjedelmű kézirat: „Bevezetés a magyar sorgyalogság szabályzataihoz”.⁹ Ebben a tartal-

⁸ O. L. K. I.—925. és 986. sz.

⁹ — uo. I.—1004.

mas kéziratában Kossuth sorra veszi a gyalogság hadrendjében előforduló szervezeti elemeket. Igen helyes a bevezetésben leírt gondolatmenete: „A hadtanban minden katonai fogalmat bizonyos megállapításhoz, kifejezéshez kell kötni, és minden kifejezésnek szabatos értelmet kell adni, miszerint ugyanazon dolog vagy mozdulat mindenki által ugyanazon névvel neveztessek és minden szóhoz mindenki ugyanazon értelmet kösse. Ezért a magyar hadgyakorlati szabályok elébe szükségesnek láttam bevezetésül magyar hadi terminológiát előre bocsátani.” Ime, — amin a reformkorban lelkesen dolgozó magyar tudós katonák fáradoztak, hogy egy hadiműszótárat kiadjanak, azt Kossuth emigrációjában szükségesnek látta, és kisebb keretek közt majdnem megvalósította. — Általában elfogadja a már ismert magyar műszavakat, de azoktól eltérő kifejezéseket is használ. „Sornytakozás” és „Sorzárazokozás”, „Hágcsós rend” új kifejezések. Utóbbi alatt a lépcsőzetesen egymást követő alakulatok rendjét érti, a francia Echelon fordításaképpen. Egy új csapatelemet alkot — szintén francia mintára, a „Kalauzkart”. Külön kis lovas osztagokat képzel el, vezetőjük, a: „Kalauz, a részlegek első sorába az irányoldalra van helyezve, ki annál fogva azon részlegek vezetője”. Egy későbbi írásából megtudjuk e szolgálat lényegét. A Kalauzkar rendeltetése: „Az utak, ösvényekkel, közlekedési eszközökkel megismerkedni s e végett a vidéket megkutatni, vidékismerő lakosok begyűjtéséről gondoskodni. Csata alatt a parancshordó nyargonc (galopin) szolgálatot teljesíteni.”

Az arcvonalat Frontnak mondja, de az arcvonal irányváltoztatását Homlokváltoztatásnak. Szokatlan, de voltaképpen nem rossz műszó az, amit a díszmeneteknél szokásos feszes, kemény lépésre használ, amikor azt szinte hangutánzó ízzel: „... Toppos lépésnek” mondja, ellentétben a folyékony menetéssel, amit „szabad lépésnek” nevez. A díszszemlék, díszkivonulásoknál az eddig használt dísztűz (Generaldecharge) helyett „Ünnepélytűzet” ír.

Külön utasítás foglalkozik a Vezérkar belső, mindennapi szolgálatával, ennek sajnos csak pár lapja, befejezetlenül maradt meg a gyűjteményben, de ebben az ívben van néhány sebtiben feljegyzett más gondolat, érdekes hadtudományi megfigyeléseiről.¹⁰ Ezekon látszik meg legjobban Kossuthnak katonai téren autodidakta volta. Nem ragaszkodik régebbi szabályzatokhoz, hanem kötetlenül, de mindenre kiterjedő figye-

¹⁰ — uo. I.—1021.

lemmel mondja el gondolatait. Közben alkot néhány nem nagyon sikerült műszavat, mint pl. az „Órállomások, Örökülönítványok” „Örfő”. A fegyelem helyett gyakran a neki talán katonásabbnak tetsző „fegyelet”-et írja.

Egy terjedelmesebb kézírata foglalkozik a katonai nevelés kérdésével.¹¹ Nem a tisztikar nevelését, szóval a katonaiskolákban folyó szolgálatot érti ezzel, hanem a legénység, az újoncok: „Progressióját a katonai oktatáshoz”. Részletezi az egyes ember alapképzését, a fegyverrel való bánásmódot. Mindezt „Leczkek” — ma azt mondanók tézisek — formájában tömören összefoglalva adja elő. E kéziratgyűjtemény külön darabja egy „Tiszti Kézikönyv és Gyalogsági Hadulatok” című írás. A „Hadulatok” kifejezés alatt, mint későbbi írásaiból kitűnik, Kossuth hadmozdulatokat ért. E munkájának a tüzérséggel foglalkozó része nyelvtörténeti szempontból említésre méltó, mert jellemző Kossuth szabatos katonai stílusára. Ezt írja: „A csaták ágyúvali kezdésének egyik célja az ellenséget kényszeríteni, hogy megmutassa, — mi ereje, és hol van? Ennek kitudása az Előcsapat (Avantgarde) feladata. Ezért az Előcsapatot Vetágyúkkal (Haubitz) jól el kell látni.”

Következő írása ismét a Vezérkar szervezeti és ügymeneti kérdéseivel foglalkozik.¹² „Tábori Vezérkari Központi Iroda, Ügymenet a Központi Vezérkarnál.” A magyar szakkifejezések mellett feltüntetett francia és német műszavak sejtetik, hogy Kossuth ez írásánál ilyen szabályzatokat használt fel például. A hadmunkálati osztály, főnöke a „Főtáborvezérkarnagy”. „Államosztály” (Sztuationsbureau) főnöke a „Táborvezérkaral-nagy”. (Sous Chef d'État major.)

A következő fogalmazvány a tábori vezérkar belső szolgálatának részletes ügymenetét szabályozza.¹³ Érdekes Kossuth elgondolása a Vezérkari szolgálat lényegéről. Pontosan meghatározza „A táborvezérkar rendeltetése és feladata” a hadvezér eszméit a hadserege vezetésére, felállítására, ellátására, mint szinte a hadműködésekre s azokra vonatkozó minden intézkedésekre nézve parancsokra átalakítani és minden ide vonatkozó részletmunkát ki, és feldolgozni. Feladata: Részletes földtan-ismeret szerzése a hadszíntér helyről, hogy a Hadvezérnek minden ide vonatkozó kérdésére értesítést adhasson, miszerint a hadmunkálati tervét ahhoz alkalmazhassa és annak

¹¹ uo. I.—1023.

¹² — uo. I.—1025.

¹³ — uo. I.—1026.

kivitelében minden földtéri előny felhasználható és a földtér ismeretlenségéből eredő minden baj elhárítható.”

Nagyon érdekes Kossuthnak az a fogalmazványa, amely „Vezéreszmék a lovassági csatatanból” címet viseli.¹⁴ Igen helyesen határozza meg a lovas fegyvernem lényegét, rendeltetését és alkalmazását a hadműveletek során. Rövid, szabatos, de mégis mindent kifejező mondatokban fogalmazza meg gondolatait, s ezeknek szövege éppen ezért a katonai nyelvtörténet szempontjából nézve is értékes. A szabályzattervezet 1. pontja: „A lovasság természete lényegében támadó. Veszteg nem állhat ellen a támadó lökésnek. Védelme a támadás megelőzésében áll.” Az 5. pont: „Lovasnak nyílt tér kell és akadéktalan, hogy hathasson. Száraz és sík, vagy szelíden emelkedett, (nem pedig lejtő lefelé).” A 13. pont: „Rossz lóval bátor huszár sem győzhet. Félnék vagy rossz lovas huszáron, a jó ló sem segít.” De különösen figyelemre méltó az a tömör kijelentése, amely a 15. pontban olvasható: „Példa beszéd: — Ágyú kezd — gyalogság tör, — lovasság végez.” Nagyon hasonlít ez Zrínyi Miklósnak egyik mondásához a Török Áfiumban: „... A gyalogság a hadban a valóság.” „... A gyalogság keze, a lovasság lába a hadakozásnak.”¹⁵

Pedig Kossuth nem ismerhette még Zrínyi hadtudományi munkáit. Az ő idejében még csak Zrínyi költői művei és Székács Pál kiadásában s ezt megelőzőleg már Rákóczi Ferenc idejében, a Török Áfium ellen való orvosság műve jelent meg nyomtatásban. Hadtudományi munkái legelőször csak 1853-ban Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor buzgalmából láttak napvilágot, olyan időben, amikor Kossuth már Angliában és Amerikában utazott, tehát ezt a könyvet sem ismerhette.

De Kossuth vizsgálódását nemcsak a hadműveletek sikeres folytatásához szükséges harcászati kérdések kötötték le. Mindenre kiterjedő figyelmével a katonaelet más, belső részletkérdéseivel is szívesen és behatóan foglalkozott. Bizonyítéka ennek például a „Tábori szolgálat”-ról írt szabályzata.¹⁶ Ebben megbeszéli a táborba szállt katonaság biztonságát célzó intézkedéseket s a tábori élet egyéb részletkérdéseit. A tábori rendet „annak belső szolgálatát” 3 sorban írja le. I. sor: „Előőrsi szolgálat, egyéb külső állomások (Posten)”; II. sor: „A hadimunkák, minők a tábori erődítések, a közlekedési vonatok”; III. sor: „A fegyvertelen szakmák a táboron belül és kívül.

¹⁴ — uo. I.—1029.

¹⁵ — Markó Árpád: Zrínyi Miklos prózai munkái. Budapest, 1938. 281. old.

¹⁶ O. L. K. — I. h. I.—1036.

Detachementek büntetés végrehajtásához". Ne csodálkozzunk azon, hogy magyar fogalmazványaiban gyakran meghagyja az idegen, francia, német műszavakat. Fogalmazványról lévén szó, talán hirtelen nem jutott eszébe megfelelő jobb magyar kifejezés. Ugyanezeket a műszavakat többi fogalmazványaiban helyes magyar kifejezéssel is tudta megmondani, de gyakran melléírja a francia—német kifejezést is. Egy új, szokatlan és kissé erőltetett magyar műszót használ, amikor azt írja, hogy a „támolatok” (Unterstützungspunkt) rendeltetése a külső őrsegeket megerősíteni, hogy képesek legyenek ellenséges megrohanás ellen védekezni, amíg a tartaléksapat oda nem érkezik. A Depot kifejezést „hadtelep”-re, a Camp-ot „táborozás”-ra, a Cantonierung-ot „szállásolás”-ra magyarosítja.

Foglalkozik Kossuth a haderő bírósági és fegyelmi ügyeivel is. Erről tanúskodik a „Hadbíróóságok organismusa” című részletes fogalmazványa.¹⁷ Ezek tagozódását a következőképpen állapítja meg. Az első fórum az „Állandó haditörvényszék”. A második, a „Felhaditörvényszék” (Apellationsforum). Rendszeresít ezután „Ideiglenes várbíróóságokat”, ha egy várat az ellenség körülzárt. De ezek a bíróságok csak a körülzárás ideje alatt működnek. Intézkedik „Rögtön ítélő bizottmányok, kémiség, lázadás, gyávaság esetén” való összehívásáról. Végül szükségesnek tart egy „Rendkívüli haditörvényszéket, seregpáncsnok felett, ha szabad mezőn akár szóval, akár írással capitulál. És minden vár átadása esetében a várparancsnok ellen.”

Különösen érdekes Kossuth egy tervezete, amely „Lovassági Hadulatok, vagyis gyakorló szabályzat egy Ezred lovasság számára”.¹⁸ Kitűnő katonai szabátossággal írja le a lovashadulatok, azaz hadmozdulatok három fő ágazatát. Míképpen kell oszloprendből a harcra megfelelő alakzatba, ebben való mozgásukat és a harc befejezése után vonalrendből ismét visszamenni oszloprendbe.

A tábori ágyúk, mint ő nevezi „Térlövegek” főbb alkatrészeit ismerteti egy külön dolgozata.¹⁹ Általában a tüzérségnél már bevált, elfogadott szakkifejezéseket használja. Az ágyúcső üregét „lélek”-nek mondja, „hol a golyó be- és kijön”. A csőtorkolatot „száj”-nak nevezi. Nem nagyon sikerült műszava a „Gyújuk”, azaz az a lyuk, ahol az égő kanócot az ágyú lőporos.

17 — uo. I.—1039.

18 — uo. I.—1042.

19 — uo. I.—1042.

kamrájába tolják. Szövegét 10, úgy látszik szakemberektől készített rajzzal teszi érthetőbbé.

Még két írásról kell itt megemlékeznünk, bár ezek egyikét ő már nem Kiutahiában, hanem jóval később, már Amerikából való visszatérése után írta. A másik pedig nem az ő munkája, de bizonyára az ő utasítására készült, szintén már Amerikából való visszatérése után, valószínűleg 1859-ben vagy később. Ez a Piemonti tüzérség szabályzatának magyar fordítása.

Kossuth tervezetének címe „Utászkar”,²⁰ de erről csak röviden beszél s azután részletesebben a hadsereg ellátási kérdéseivel foglalkozik. Mindjárt az első mondatban írja, hogy célszerűnek tartja azt a tábori konyhakocsit, aminek mintáját Asbóth ezredes Amerikából küldötte neki. Mint tudjuk, Asbóth vele együtt utazott 1851 őszén Angliába és onnan tovább az Egyesült Államokba. Amikor azonban Kossuth onnan hazatért, — Asbóth kint maradt, belépett az amerikai hadseregbe s ott az 1863—64. háborúban dicséretesen szerepelt, s mint tábornok később diplomata szolgálatot végzett.²¹

Kossuth 1859-ben már Európában tárgyalt III. Napóleonnal. 1861-ben végleg letelepedett Olaszországban és végül Torinóban élt haláláig. Ez a szabályzatfogalmazványa, amelyben megemlíti Asbóth javaslatát, tehát valószínű 1859-ben készült. Helyes magyar nyelvérzékére vall, hogy a későbbi elrontott honvédnyelvben „vonat”, „vonatcsapat” és „országos jármű” kifejezéseket nem használja. Tervezetében a tábori konyhák szállítása a „szekerészkar” hatáskörébe tartozik, s ez a parancsnokság a szükséghez képest végzi szolgálatát, „vidéki segély fuvarok” által.

A másik, szintén későbbi évekből való érdekes szolgálati utasítás a Piemonti tüzérség utasításának részletes magyar fordítása.²² Bár ez a két, különböző példányban megmaradt fogalmazvány nem Kossuth kézírása, — mégis érdemesnek tartom azzal — itt is foglalkozni. Hogy kit bízott meg Kossuth e szabályzat lefordításával, az nem tűnik ki az iratból, de mindenestre jó magyar nyelvérzékkel bíró hivatásos tüzértiszt lehetett. Az egyik példány a piemonti szabályzat teljes szövege, a másik ennek — valószínűleg Kossuth számára készült — tisztázati példánya, de ez az eredetinek csak az első részét tartalmazza. A szabályzat több részből áll, felöleli a tüzérség szol-

²⁰ — uo. I.—1038.

²¹ A magyar Katona. Vitézségünk ezer éve. Budapest, 1931. A magyar kard idegen nemzetek szolgálatában című fejezet II. k., 473. o.

²² — O. L. K. id. h. I.—1040. és 1045.

gálatát az egyes kiképzés alapelemeitől, a lovaglással is részletesen foglalkozva egészen az ágyúval való bánásmód és a harcban való alkalmazásáig. Minden részben „Első, — második stb. óra” ... alcímek mutatják, hogy tervszerű oktatás tárgya lehetett. Nyelvezete kifogástalan magyar, némi erdélyi ízzel, műszavai a tüzérségnél már bevált műszavak. Csupán két meghatározás, illetve vezényszó keltette fel különösen figyelmemet. Az I. rész 34. §-ában ezt írja: „A felbonczolt lépés. Avégre, hogy a lépés mechanizmusát az újoncznak jól be lehessen tanítani, egyes mozdulatokra bonczoltatik a következő módon: 1. 1. Felbonczolt lépésben előre — Indulj!” Ebből a rövid magyarázatból ugyan ne mtűnik ki, hogy mikor használták ezt a lépést és később sincs róla szó. Valószínűleg a későbbi honvédségnél gyakorolt „tagozott menet” lehetett. A „Hatodik óra” alfejezet 43. §-a pedig ezt mondja: „A csaponyos lépés. — Ezen lépésről megjegyzendők 1.-ször, hogy a láb, mellyre a csaponyos irány felvétetett, körülbelől 18—19 hüvely távokra tétetik a földre, egyik sarokról a másikra vévén a mértéket. 2.-ször. Általános szabály, miszerint Csaponyosság mértéke (foka) fele azon derékszögnek (angulus rectus), mellynek egyik szára az arcvonál, a másik meg azon egyenes vonal, melly a sarok közt képzeltetik húzva lenni, egyenlő távokra egyik és másik lábhegytől. A vezénylet a csaponyos irányban lépésre a következő: Csaponyos irányban (balra) jobbra — Indulj!”

A csaponyos szó kétségkívül magyaros hangzású, de nem ismert kifejezés. Kerestem értelmét több régi magyar értelmező szótárban eredménytelenül, amíg végre Szinnyei József 1893-ban kiadott Magyar Tájszótárából megtudtam, hogy a csaponyos vagy csaponyos szó erdélyi székely tájszólás s „rézsútos” irányt jelent. Tehát az említett vezényszó azt kívánja, amit a későbbi honvéd szabályzat „Húzódás fél jobb(bal)-ra” mozdulatra használt. Így érthető, hogy a csaponyosság mértéke (foka) fele a derékszögnek.

Kossuth szabályzatszerkesztő és a haditudomány egyéb részleteibe — hadvezetés, szervezés stb. — is belemerülő szorgalmas munkásságának tanulmányozásából, már az itt bemutatott rövid példákából is megállapíthatjuk, hogy ha ezek a kéziratok egy — tőle remélt és vezetendő újabb szabadságharcban nyomtatásban is kiadva a nyilvánosság elé kerülhettek volna, — ma őt ünnepelhetnők jogosan a XIX. század legnagyobb és legértékesebb magyar katonai szakíróknak, és az új magyar katonai nyelv újjáalkotójának.

Érdekes megemlíteni, hogy Kossuth szabályzatszerkesztői tevékenységétől függetlenül, a Genfben letelepedett emigránsok körében is készült 1864—65-ben egy oktatási, illetve gyakorlati szabályzat magyar nyelven. Utóbbihoz Vetter Antal, a kitűnő 48-as honvédtábornok írt előszót, amiből kitűnik, hogy azt ő, „... egyetértve szaktudósokkal és régi fegyvertársakkal...” állította össze az osztrák hadsereg szabályai szerint „... a nemzeti kormány későbbi jóváhagyását fenntartva a haza szolgálatbani mihez tartása végett”. A szerkesztés időpontjából azt következtethetjük, hogy valószínűleg a Bismarcktól támogatott Klapka-légióra számítva készült. Tehát valószínűleg akkor jelent volna meg nyomtatásban, ha sikerül az emigránsoktól remélt újabb szabadságharc során hazatérni.²³

2.

Az 1868-ban felállított honvédség nyelve

A szerencsétlen 1866-os háború után nemcsak a hadseregnek felszerelése korszerű fegyverekkel, — hanem az egész véderő eddigi rendszere is gyökeres reformokra szorult. A königgräzi katasztrófának, amint a mai történetkutatás vitatlanul megállapíthatja, nem Benedek Lajos tábornagy fővezér balsikerű vezetése volt az oka, hanem a monarchia elavult védőrendszere, régi, nehezen kezelhető puskája, és az osztrák pénzügyminisztérium szűkkeblősége, amely 1861 óta állandóan csökkentette a hadügyi költségvetést. Nagyon helyesen állapítja meg egy kitűnő osztrák hadtörténetíró, Regele Oszkár, Benedekről most megjelent könyvében, hogy az akkori osztrák—magyar hadsereg élén még egy olyan tapasztalt és kiváló hadvezér, mint volt Nagy Frigyes vagy Napóleon, sem tudta volna a győzelmet kierőszakolni, a fegyelmezett és a Dreyse rendszerű gyorstüzelő puskával — Zündnadelgewehr — Európa hadszínterein először felszerelt német haderő ellen. Ez a hadjárat elveszett, még mielőtt megindult volna.

A hadsereg akkori hadügyminisztere, John Ferenc báró tábornagy már 1866 őszén kidolgozta az általános hadkötelezettség tervét és ebben a gondolatkörben született meg a — mai hadtörténeti terminológiában már „rég” — honvédség felállításának terve. John eredetileg azt javasolta, hogy az első

²³ Felszeghy Ediltrud: A cs. és kir. hadsereg nyelve Magyarországon. Budapest, 1938. 82. o.

vonalbeli, tulajdonképpeni hadsereg támogatására meg kell szervezni egy — országonként, tartományonként alakítandó — második vonalbeli, népfelkelés jellegű hadsereget. Ebből a kezdetleges gondolatból sikerült a magyar alkotmány helyreállítására, — a kiegyezés után megalakult magyar kormánynak Andrassy Gyula miniszterelnöksége alatt, létrehozni sok tárgyalás, ellenkezés, aggály ellenére egy olyan nem népfelkelő jellegű haderőt, hanem feszebb keretek közt az első vonalbeli hadseregehez hasonló új alakulatot Magyarországon, amely eleinte mint „nemzetőrség” szerepelt. De Andrassy-nak, aki a kormányban egyúttal a honvédelmi miniszteri tárcát is megtartotta, végre sikerült az aggályoskodó bécsi köröket s az uralkodót meggyőzni arról, hogy ha megengedi Magyarországon egy, a közös hadsereg keretében beilleszkedő, azzal azonos kiképzésű, és rendszeresített békeállománnyal bíró nemzeti hadsereg felállítását — ezzel nem bomlik meg a monarchia haderejének egysége. Ezzel az engedménnyel viszont a magyar nemzetnek egy, évszázadok óta hangoztatott kívánsága teljesül. Kétségtelen, hogy Andrassy-nak van a legnagyobb érdeme abban, hogy az akkori m. kir. honvédség az 1868. évi XLI. törvényekben megszabott alakban megvalósulhatott, mert katonai terep kivívta mindazt, ami akkor elérhető volt. Helyesen állapítja meg Gyalóky Jenő, A Magyar Királyi Honvédség c. munka első fejezetében: „A honvédség megalakulásának előzményei”, hogy: „... Nem lehet vita tárgya, hogy az a honvédség, amely 1868-ban megszületett, nem volt tökéletes, aminthogy a kezdet stádiumában semmiféle intézmény sem lehet az. De viszont az sem tagadható, hogy fejlődésre képesnek bizonyult. A honvédség 50 éves története csaknem állandó fejlődés jegyében folyt le, csalhatatlan bizonyítékául annak, hogy szilárd volt az az alap, amelyre Andrassy ezt a gyanakvással és kétkedéssel fogadott nemzeti vívmányt állította.”²⁴

A Honvédelmi Minisztérium 1869 elején már véglegesen megalakult szervezetével intézte az új honvédség ügyeit. Hogy a magyar honvédség szolgálati nyelve kizárólag magyar legyen, azt a törvény külön nem is hangsúlyozza, mert hiszen ez természetes volt, csupán a Horvátországi honvédkerületi parancsnokság és alárendelt 4 gyalog- és 1 huszárezredének szolgálati nyelve lett a horvát. De annál inkább kell csodálkoznunk, hogy a minisztérium osztályai sorában nem találunk egy olyan osz-

²⁴ A magyar kir. Honvédség története. 1868—1918. Suhay Imre—Berkó István, Budapest, 1928. 23. o.

tályt vagy bizottságot, amelynek feladata és hatásköre lett volna végre, egy nyelvtudományilag is helyes magyar katonai nyelv központilag irányított szabályozása, most, amikor békés viszonyok közt annak lehetősége fennállott. De az is megállapítható, hogy a megalakulás utáni években sok szabályzat jellegű szolgálati könyv, tansegédlet stb. jelent meg, részint egyéni buzgalomból, részint a Honv. Min. segítségével, mint hivatalos kiadvány. Hangsúlyozom, hogy ez a katona nyelvtörténeti értekezésem nem a kérdés minden vonatkozását kimerítő munka, hanem csak — mint címe is mutatja — „Adalék” e fejlődéstörténet vázolásához. És éppen az 1868-ban felállított honvédség nyelvezetének kialakulása, fejlődése stb. olyan messzemenő és széleskörű megvilágításra érdemes, amivel itt csak nagy vonásokban foglalkozhatom, megmutatva az utat, amelyen haladva mai hadtörténetkutatóink nyelvtudós szakemberekkel együtt haladhatnak, és végezhetnek hadtörténeti és nyelvészeti szempontból hasznos és érdekes munkát.

Az akkor már országosan ismert Thaly Kálmánt 1869-ben kinevezték a Honv. Min.-ban miniszteri titkárnak. De azok, akik azt hitték, hogy Thaly itt „a honvédügy megszervezésében... a hadi műnyelv megalkotásában...” fog eredményesen közreműködni — csalódtak.²⁵ Pedig éppen itt lett volna alkalma a lelkes kurucnak a magyar katonai nyelv megalkotása körül maradandó érdemeket szerezni azzal, hogy a Rákóczi szabadságharc alatt kiadott szabályzatokra támaszkodva fogalmazta volna meg az új honvédség szabályzatait. De az a kérdés őt nem érdekelte. Az természetes, hogy kezdetben a már eddig is, főleg a szabadságharcban megjelent magyar szabályzatok maradtak érvényben, de a minisztérium gyorsan gondoskodott arról, hogy ezeket a rossz magyarsággal kiadott szabályzatokat — nyelvtudós szakemberek bevonásával — fokozatosan új szabályzatokkal cseréljék ki. És itt ismét rá kell mutatnom, a már ismételt hangoztatott megállapításomra, hogy az új magyar katonai nyelv megalkotásánál később sem vették elő Zrínyi Miklósnak, akkor már nyomtatásban is megjelent katona-tudományos munkáit. De a Rákóczi Ferenc háborújában kiadott nyomtatott szabályzatokat sem, sőt az 1809. évi nemesi felkelés magyar nyelvű, nyomtatásban is megjelent szabályzatait sem méltatták figyelemre. A honvédség megalapítása utáni években, főleg 1869 és 1875 közt megjelent elég sok szabályzat,

²⁵ — R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Budapest, 1961. 162. old.

utasítás szerkesztői, bár miniszteri jóváhagyással s hivatalos kiadványokként adták ki az új szabályzatokat, azok szövegeiben saját egyéni tapasztalataikat adták elő, és új műszavakat alkottak. De végeredményben mégis azt állapíthatjuk meg, hogy nem végeztek rossz munkát. Sőt észrevették, hogy a Kiss Károly, Szontagh Gusztáv s más lelkes katonáknak a reformkorban kifejtett fáradozásai nyomán — mint azt előbbi fejezetemben részletesen vázoltam —, megszületett és 1847-ben kiadott magyar hadiműszótár nem az, aminek lennie kellene. Már 1868-ban megjelent egy új magyar Hadiműszótár Mátyus Uzor buzgalmából, és Pál Károly erre a két szótárra hivatkozva összeállított 1871-ben egy újabb magyar Hadiszótárt.

Közben a Magyar Tudományos Akadémia is tett egy lépést a magyar katonai nyelv szerkesztésének helyes útra való terelése érdekében. Ez a bizonyítéka annak, hogy most már a tudományos élet nem katona tagjai, főleg a nyelvészek is foglalkoznak ezzel a kérdéssel, ahogy — mint látni fogjuk — később is állandóan figyelték, támogatták, bírálták vagy dicsérték a honvédnelv tisztítására irányuló vitákat. Az indítást erre az adta meg, hogy a Pénzügyminisztérium 1871 januárjában megküldte az Akadémiának a kataszteri utasításhoz csatolt német—magyar és magyar—német műszótárt azzal a kéréssel, hogy ha az Akadémia egy-egy műszóra szabatosabb kifejezést ajánlana, azt közölje. Az Akadémia 1871. január 31-én tartott ülésének jegyzőkönyvében olvassuk ezt a kérést.²⁶ A március 27-iki ülés jegyzőkönyvében pedig olvassuk, hogy Arany János főtitkár ismertette a nyelvtudományi bizottság véleményét erről. Ebből megtudjuk, hogy az Akadémia szívesen magáévá teszi az ügyet és Ballagi Mór nyelvész-történész tagját bízza meg ezzel. De egyúttal kéri a Pénzügyminisztériumot, hogy delegáljon egy kataszteri szakembert, akivel közösen állapítanak meg a helyes műszavakat. Ezt az alkalmat azonban az Akadémia elnöksége felhasználta arra is, hogy feliratot intézzon m. kir. Kormányhoz, amiben arra kéri, hogy valahányszor a szakminisztériumok ilyen munkát szándékoznak kiadni, ne a már nyomtatásban megjelent és kész könyvet küldjék ide, ha az Akadémia közreműködését kívánják, hanem a nyomtatás előtt a fogalmazványt és küldjenek egy szakembert, aki: „... a reális fogalmakat értelmezi”. A két küldött fog azután végleges döntést hozni.

²⁶ A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. Összes ülési jegyzőkönyvek, 1871—1873.

Arany Jánosnak erre a nagyon okos felszólítására legelőször a Honvédelmi Minisztérium jelentkezett. Az 1871. április 24-iki összesülés jegyzőkönyvében olvassuk annak bejelentését, hogy egy bizottságot küldött ki a Pál Károlytól most kiadott „Hadiszótár” bővítése érdekében. Kéri az Akadémia engedélyét, hogy ez a bizottság az Akadémia könyvtárát és hetenként három délutánra 4 és 7 óra közt egy helyiségét használhassa. Így született meg az alább ismertetendő 1873-as hadiszótár.

Az összesülés tagjai a Honv. Minisztériumnak ezt a közlését nagy örömmel vették tudomásul. Kéréseit szívesen teljesítik s közölni fogják, hogy az Akadémia ilyen műszótárak összeállításánál milyen befolyást kíván gyakorolni. Felajánlja erre a szolgálatra két tagjának, Ballagi Mórnak és Joannovics György nyelvésznek közreműködését.²⁷

Hogy ez a bizottság valóban mit végzett, ennek eredményét sajnos nem sikerült megtalálnom. De hogy komolyan dolgozhattak, ezt bizonyítja, hogy két év múlva olvassuk az összesülések 1873. márc. 31-i jegyzőkönyvében, hogy a Honvédelmi Miniszter — akkor már Andrássy után, gróf Lónyay Menyhárt — köszönetet mond Ballagi és Joannovich uraknak a „Hadműszótár készítése körül nyújtott közreműködésükért”.

Amennyire a Hadtörténeti Intézet könyvtárában s más könyvtárakban végzett kutatásaim során megállapíthattam, — ma már sajnos nem sok honvédségi könyv maradt meg. 1869-ben jelent meg egy könyvecske „Gyakorlati szabályzatban foglalt vezényszavak a gyalogság számára” és egy utasítás a Wernndl rendszerű gyalogsági puskáról. Ugyanebben az évben még egy szabályzat a honvédgyalogság számára. 1870-ben egy „Hadmozdulati utasítás”, egy „Harctéri szolgálat”, egy „Oktatási szabályzat” a lovasság számára. 1871-ben még több ilyen természetű kiadvány került forgalomba. Egy „Harctéri Utasítás” és egy „Utasítás a mozgósítás és katonai szállításokról” és 1871—72-ben még egy utasítás a katonai szolgálati viszonyokról és a fegyvergyakorlatokról.²⁸

Mindezekben a szolgálati könyvekben már megállapíthatjuk, hogy a katonai terminológia terén a fogalmak, s ennek folyamánaképpen a szakkifejezések, műszavak tisztázódtak. Kezdett kialakulni egy rendes vezényleti nyelv. A szabályzatok, utasítások szövegét pedig az akkori időkben használt he-

²⁷ — Szinnyei József: Magyar írók. Ballagiról I. k. 438. Joannovisról V. k. 52. old.

²⁸ — Az ezután felsorolt és ismertetett szabályzatok, szolgálati könyvek, szótárak megtalálhatók a Hadtörténeti Intézet könyvtárában.

lyes magyarsággal írták. A későbbi évtizedekben elég sűrűn megjelenő új kiadások csak a korszerűség kívánalmainak megfelelő és állandóan fejlődő írásmódtól követelt simításokat, csiszolásokat tüntetik fel.

A honvédség csak gyalogságból és lovasságból állott, sem műszaki csapata, sem tüzérsége nem volt, így hát ezek számára még akkor nem kellett szabályzatokat készíteni. De hogy az új honvédség tisztjei mégis tájékozva legyenek ezekről a fegyvernemekről is, megjelent 1872-ben egy Tüzérok-tanítás. Csak amikor közvetlenül az első világháború előtt megkapta a honvédség is a külön honvédtüzérséget, készültek 1913-ban megfelelő szabályzatok és utasítások ezek számára. Ismerünk 1873-ból 2, a lovasságot érintő utasítást. Az egyik a lószükséglet rendszeresítéséről, a másik a patkolásról szól. 1875-ben ismét megjelent egy „Gyakorlati szabályzat a gyalogság számára”. 1876-ban pedig egy „Harctéri szolgálat altisztképző iskolák számára”, egy „Hadszervonatfelszerelési utasítás” és egy „Utasítás a miveleti Vezérkar szolgálatáról” és egy „Utasítás az élelmezési tisztokról”.

Pótolhatatlan veszteség volt, hogy Kiss Károly, aki a reformkorszakban és a szabadságharc magyar katonai nyelvének fejlesztésében elvülhetetlen érdemeket szerzett s mint tudós hadtörténész is kiváló magyar tanulmányokat írt, — amint azt előbbi fejezeteimben vázoltam —, az 1868-as honvédség megalakulása előtt, 1866-ban meghalt. 1865-ben megjelent még egy értékes tanulmánya az Új Magyar Múzeum tudományos folyóiratban „Hadtörténész” címen. Rendkívül okos, tartalmas útmutatást ad hadtörténészek számára, kívánja az alapos előtanulmányokat, felkészültséget és figyelmezteti a hadtörténet-írókat: „... nehogy a történelem történetecskék elbeszélésévé fajuljon”. Kitűnő kutatási utasításai és módszertani tanácsai még ma is megszívlelhetők.²⁹

A legnagyobb szolgálatot a honvédség tiszt- és altiszt-ikarának azonban egy lelkes magyar tiszt tette. Kápolnai István, amikor már 1869-ben igen ügyesen összeállított kézikönyvben összefoglalta a katonai szolgálati és gyakorlati szabályzatoknak minden intézkedését, népszerű modorban, rajzokkal is kiegészítve és ezzel lehetővé tette, hogy a honvédség tagjai így, egy segédkönyvben tudják meg mindazt, amire szolgálatukban szükségük lesz. És hozzátehetjük, leírta mindezt olyan kifogástalan, szabatos magyar nyelven, hogy ezt a könyvét méltán

²⁹ — Új Magyar Múzeum. 1856. évf. I. k. 226. és 250. old.

sorolhatjuk e korszak legjobban sikerült katonai munkái közé. A könyv a katonai élet minden mozzanatára kiterjed. Címe: „Honvéd Kézikönyv. Oktató Levelek. I—V. rész. Összeállította Kápolnai István. Pest. 1867—68. Heckenast Gusztávnál”. Ezt a munkát tekinthetjük tehát a honvédség megalakulása idejében megjelent legelső szolgálati könyvnek.

• Kápolnai (Pauer) István 1833-ban született.³⁰ Elég viszonytagságos élete volt, amíg végül Pestre hazaérkezve a Honvéd katonai szaklap főmunkatársa s már a következő évben mint honvédszázados a Ludovika Akadémia tanára lett. Mint fiatal gyerekembaró lépett be a szabadságharc alatt egy tüzérezredbe. Világos után besorozták az osztrák hadseregbe, de kiújult sebei okozta betegeskedése miatt már a következő évben hazabocsátották. Mérnökhallgató lett. 1854-ben ismét behívták a 37. ezredhez mint hadnagyot. Harcolt Magenta és Solferino mellett 1859-ben. Következő évben átállt Garibaldihoz, ott vitézül harcolva századossá lépett elő. 1862-ben átkerült a magyar légiohoz s ennek felosztása után jött haza. 1873—75-ig Bécsben volt a vezérkari iskola, a Kriegsschule szorgalmas hallgatója. Ilyen alapos elméleti és gyakorlati tudással az új honvédségnél szép pályát futott be. 1877-ben őrnagy, 82-ben alezredes, 86-ban ezredes lett, 1888-ban nyugállományba helyezték. Meghalt 1896-ban. Rendkívül széleskörű, értékes irodalmi munkásságot fejtett ki. 20 év alatt 300-nál több katonai cikke, értekezése jelent meg. A Tudományos Akadémia 1881-ben levelező tagjává választotta. Székfoglaló értekezésének tárgya: A hadtudomány viszonya a többi tudományokhoz, — volt. Írt egy harcászati tansegédletet hallgatói számára. Nagyobb munkái közül itt a Honvéd Kézikönyvvel kívánok foglalkozni, bár összes többi munkái is kitűnő példái annak, hogy miként lehet katonai tárgykőről kellő magyaros szakkifejezésekkel szabatosan, élvezhető módon írni.

Kápolnai István ügyesen összeállított könyvét 5 részre tagolta. I. része 87 oldalon beszél a Szolgálati Szabályzatról. Megmondja, hogy: „... lényegében ugyan a cs. k. hadseregben behozottak fordítása, de helyenként a nemzet génusához van alkalmazva”. Ez érthető, hiszen az új honvédség a közös haderő egyik szerves része volt, tehát indokolt és természetes, hogy szabályzataiban azonos utasításokat tartalmazzon. Nagyon szép nyelvezetű, helyenként emelkedett hangon (aminthogy a német akkori Dienstreglement is irodalmi szempontból elismer-

³⁰ Szinnyei id. mű. V. k. 966. old. Kápolnai Istvánról.

ten kitűnő szövegezésű volt) magyarázza a magaviselet, erkölcs, egyetértés, fegyelem és közszellem fogalmát. Utóbbiról ezt írja: „... a csapat állhatatos bizalma bátorságában, egyetértése és rendszeretében, továbbá nemes iparkodásában, a csapat becsületét és hírnevét fenntartani és növeszteni”.

Szövegében sajnos a germanizmusra jellemző „előírás” (Vorschrift) szó már állandóan szerepel. Szokatlan a „dobosnagys” (Regimentsstambour) és „trombitásnagys” (Regimentshornist) rendfokozati megjelölés. Mindkettőnek kötelessége a dob, illetve trombitajelek egységes betanítása. A szabályzat többi alfejezete ismerteti a „szolgálat kötelmeit” a közvitéztől az ezredesig. Ezután megmagyarázza a mindennapi foglalkozás, laktanyarend, étkezés, öltözködés szabályait. Nem sikerült mondat az, hogy: „... kiállításoknál a részlegek az adott gyűlhelyre vezetendők”. Helyes magyarsággal kiállítások helyett kivonulások, gyűlhely helyett gyülekező hely lenne megfelelőbb.

A könyv II. része — Harcászat, 159 oldal terjedelmű. Első fejezetében a gyalogos egyes kiképzésével foglalkozik, és ismerteti a „hadmozgalmak” (manoevierozás) szabályait. Második fejezet érdekes hadtörténeti példákkal magyarázza annak részletkérdéseit.

A testgyakorlás, szuronyvívás mozdulatait magyarázó szövegben igen sok, ma is érvényben levő műszavat találunk, pl. „Vigyázz! Pihenj! Rendek, Kettősrendek”. Úgyszintén a puska kezelésénél és lövésnél használatos szavakat. De találkozunk erőltetett, nem szerencsés műszavakkal is, mint pl. „Lebukni” — Feküdj helyett, „Iramlépés” Futólépés helyett. A küzdelem térszínét „Vívter”-nek mondja, a rajokban való szétszórt alakzat harcát „szórványos vívmód”-nak, a sorakozó helyet „Se-reglés”-nek, a tűzharcot „Tüzelési vívás”-nak nevezi.

A III. rész — 94 oldal — külföldi, azaz német, francia szabályzatok, Pönitz és Perizonius akkori katonáirók^{30/a} munkái után készült Tábori utasítás. Szép magyarsággal írja le a menetek biztonságí szolgálát, táborozás, annak biztosítása és a

^{30/a} Pönitz és Perizonius német katonatudósok közelebbi adatait a német lexikonokban nem találtam. Műveik közül többet ismerünk. Pönitz 1838-ban Adorff-ban adott ki egy könyvet: Versuch eines Leitfadens zur taktischen Belehrung für Subalternoffiziere der Infanterie und Cavalerie. Perizonius munkáiból — ezenkívül — talán az alábbi kettőt használta Kápolnai István említett munkájánál: Perizonius: Taktik für die kgl. preussischen Kriegsschulen. Új kiadása Berlinben 1872-ben jelent meg, ez már az 5-ik kiadás volt, tehát Kápolnai valamelyik előbbi kiadást használta. A másik könyv: Perizonius: Die formelle Taktik der drei Waffen. Új kiadása 1870-ben jelent meg. Pönitznek egy munkájáról már megemlékeztem a 48-as szabadságharc honvédelnyelvéről írt előbbi fejezetemben. Akkor egy névtelenül, magát csak NL-nek jelző író ültette át, Pönitz, egy katonai oktatás alakjában írt beszámolóját a francia háborúk idejéből, áttéve az események idejét és színterét a szabadságharc idejére.

„szemléelő szolgálat”, azaz megfigyelő-, felderítőszolgálat lényegét és szabályait. Örvendetes, hogy nem használja a német Quartiermacher-ből a későbbi honvédségbe begyökerezett szálláscsináló kifejezést. Hiszen ez a közeg a szállást nem csinálja, hanem a meglévő szállásokat kiosztja. Kápolnai szállásrendezőnek mondja. A parancsnok törzséhez tartozó küldöncöket, ordonáncokat „rendelvényesek”-nek nevezi.

A IV. rész — 143 oldal. Különösen azért érdekes, mert ismerteti az akkori hadseregekben használatos fegyvereket. A fejezet címe ezért: Fegyvertan. Főleg az osztrák és porosz fegyvereket ismerteti és tömör történelmi visszapillantást ad a fegyverek fejlődéstörténetére, a mohácsi csatától 1848-ig. A vontassövű fegyvereket „vonatékos”-nak mondja. De különösen fontos gyakorlati szempontból ez a fejezet azért, mert részletesen ismerteti a szerencsétlen 1866-iki háború után a monarchia hadseregében gyorsan rendszeresített, 1867 óta használt Armée-Gewehr, amelynél: „... a gyúszeg a kalapácsütés következtében a töltény gyújtó anyagát lobbanásba hozza”. A tüzérségnél beszél „Ívlövés”-ről és „vetés”-ről. A Vetéságyúk, azaz Haubitzok sajátága. A röppályát „Futpályának” nevezi.

Az V. rész Földtérten nevet viseli. Ezt a fejezetet nem maga Kápolnai állította össze, hanem — a bizonyára szakember — gróf Pongrácz Károly. A térszín a harcok színterének topográfiai ismeretét szükséges katonai tudománynak minősíti. Ezt „földtérvizsgálat és fürkészet” (Recognoscierung) útján lehet elsajátítani... Az e tárgykörbe tartozó szakkifejezésekre elég jó magyar műszavakat használ, mint pl. helyrajz, felszínrajz, helyrajzi térkép. A tereptan kérdéseit „Földtérresek” alfejezetben tárgyalja.

Mielőtt a már röviden említett különféle szabályzatok és szolgálati könyveknek nyelvtörténetileg érdekesebb részeit és az azokban az években kiadott katonai műszótárak tartalmát ismertetném, meg kell emlékezmem egy nagyon érdekes és rendkívül fontos, — mert úttörő, első munkáról, amely a Honvédelmi Minisztérium jóváhagyásával 1871-ben jelent meg. Az újonnan megszervezett honvédség vezetői nagyon helyesen arra is gondoltak, hogy azzal, hogy szolgálati és gyakorlati szabályzatokat adnak ki, — még nem rendezték az új magyar katonai ügymenet egységes magyar írásmód szabályozását. Most már nemcsak a honvédség csapattesteinek hivatalos nyelvén történő helyes magyar levelezését — a csapattesteknek, kiegészítő parancsnokságoknak, dandároknak, hadosztályoknak egymásközi magyar levelezését — kellett szabályos formába

önteni, hanem meg kellett tanítani a tiszteket arra is, hogy jelentéseikben, hivatalos előterjesztéseikben milyen egységes írásmódot használjanak. Sőt ez a kézikönyv ezen túlmenően megkönnyítette a honvédség tagjainak a magánlevelezésnél akkor már begyökeresedett formáinak, a helyes címzéseknek, megszólításoknak megismerését.

A könyv címe „Katonai Irálytan, a m. kir. Honvédség használatára”. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium által jóváhagyott kézikönyv. Pest, 1871. Kiadja Ráth Mór. Igen ügyesen és hangsúlyozzuk, helyes, gördülékeny írásmóddal megírt könyv, annak megszövegezésében, vagy felülbírálásában bizonyára nyelvész szakemberek is részt vehettek. Értékes ez a könyv azért is, mert a magyar hadtörténeti irodalomban ez a legelső katonai irálytan, amely évtizedekre kiható hatással volt a honvédség írásbeliségére. Bevezetésében meghatározza a könyv célját s már ezekben a mondatokban is érezhetjük, hogy annak írói szépen, jól tudtak magyarul fogalmazni. Ezt mondja: „... Honvédségünk, jóllehet rendszerénél fogva az állampolgárral szoros összefüggésben áll s mint katonai intézmény sem képez egy mereven elszigetelt rendet, — mégis én e katonai jellegénél és berendezésénél fogva az állampolgárzat rétegeitől külön való, sajátosságokkal bíró testületté válik: s e szerint az ügyeinek kezelésénél használandó irály is a többiekétől elütő szabályok szerint idomul. E szabályok összessége, amely részint az anyag sajátzerű tárgyalásával és ennek megfelelő kifejezőmódokkal foglalkozik, — tartalmazza a katonai irálytant.” — Ezután röviden ismerteti a katonai irály lényegét, fontosságát, kellékeit és annak helyes használatát elősegítő támaszpontokat. Megállapítja, hogy az általános nyelvtudományi kellékeken kívül, a katonai irály külön kellékei, a nyelv tisztasága, szabatossága mellett még: 1. a természetesség („dagályt, csúrtcsavartságot, cicomázást elkerülni!”). Tehát az írás egyszerű, hű és szigorú legyen. 2. Nyugalom, komolyság, amely kerüli az élcelődést, tréfát, zabolátlanságot. 3. Szabatosság, rövidség, határozottság. 4. Szokás, azaz a katonaságnál dívó szak kifejezések alapos ismerete és a külön utasítások, továbbá az „... általános használat által megállapított alakok tekintetbe vétele”.

Az I. rész 1. fejezete a katonai levélírásról beszél. Példákkal mutatja be, miképpen kell tisztelgő, köszönő, üdvözlő, feddő, mentegetődző, panaszló és részvétnyilvánító leveleket megfogalmazni. Ismerteti a helyes címzéseket hivatalos és magánleveleknél. A katonai személyeknél szabályozza, hogy altábor-

nagytól felfelé a nagyméltóságú, — tábornokot és ezredest a méltóságos, — alezredest és őrnagyot a nagyságos, — századost és alantás tisztet a tekintetes címzés illeti meg.

A II. rész a katonai ügymenetben előforduló írások szövegezésére tanít meg. Miképpen kell nyugtákat, tényvázlatokat, jelentéseket, javaslatokat megszövegezni, hadgyakorlati és harctéri jelentéseket, terepleírásokat készíteni. Hadműveleti utasítások, ellenséggeli levelezés, hadi egyezmények, megadási szerződések, fegyverszüneti jegyzőkönyvek összeállítására ügyes példákat hoz. Hadtörténeti értékűek az ilyen természetű, magyar nyelvű írások néhány példái. Köztük olvassuk Ferenc József király magyar nyelvű elismerő leiratát József főherceg nádorhoz, az akkori honvédség főparancsnokához, amelyben a honvédség 1870 őszén végrehajtott gyakorlata után meglegedéssel vette tudomásul annak szakszerű lebonnyolítását. A német—francia háborúból is hozza kifogástalan magyar fordításban a két hadviselő fél közt 1871. május 10-én Frankfurtban megkötött békeszerződés szövegét és harcjelentéseket az 1871 januárjában Dijon körül lefolyt harcokról.

Ennek a résznek egyik fejezetéből ismerjük meg a katonai irodai ügykezelés magyar nyelvű alakjait. Iktatás, nyilvántartás, kiadványozás, beadványok, közigazgatási rendelkezések és a segédhivatalok ügymenetét irányító írásokra is kiterjed a könyv szerkesztőinek figyelme.

A III. rész címe „Tanirály”. Azt magyarázza, hogy miképpen kell a katonai tankönyveket, értekezéseket helyes magyarsággal megszerkeszteni. Utóbbiakra felállítja azt a nagyon helyes követelményt, hogy ehhez a munkálkodáshoz „... alapos katonai szakismeret és éles ítélőképesség kívántatik meg”.

A IV. fejezet „A történelmi irály”, a hadtudományi és hadtörténelmi tárgyú munkák megírását magyarázza. Nagyon okos utasításokat ad a hadtörténelmi levéltári anyagnak forrásul való felhasználására, a helyes forráskritikára, mert „... a részrehajlatlanság és igazságszeretet teszi a hadtörténetíró egyik legfőbb érdemét”. És nagyon ajánlja a más nemzetek hadtörténetével való összehasonlítást és történelmi párhuzamok felállítását. E fejezetnek igen ügyesen, nagy gyakorlati érzékkel megírt megállapításait sok tekintetben még ma is elfogadjuk. Látszik, hogy ezt a fejezetet gyakorlott hadtörténész írhatta, sajnos, neve nincs megemlítve.

Az V-ik utolsó fejezet: „Szónoklati irályművek”. Megállapítja, hogy a katonai szónoklatok csak abban különböznek egyéb szónoklatoktól, hogy kötelességük: „... a honvédelem

magasztos céljára, hazaszeretetre, hűségre, katonai becsületre, bátorságra, hősiességre, állhatatosságra való hivatkozás, a múlt dicső katonai példáinak felelevenítésével'.

E röviden összefogott ismertetésből is megítélhetjük ennek a kitűnő könyvnek a szabadságharc utáni időkben elveszett magyar katonai nyelv feltámadásának alapvető dokumentumát. És bizonyára nagyban megkönnyítette az új honvédségnek első éveiben vegyes elemekből összeállított, különböző műveltségi fokon levő első tisztikarának szolgálatát írásbeli dolgaiknál.

Az előzőleg csak futólag felsorolt szabályzatok, utasítások közül érdemesnek tartom egyik-másik könyvnek, nyelvtörténeti szempontból érdekesebb adatait felemlíteni.

A hadseregben akkor használt Werndl-puska szerkezetével, kezelésével foglalkozik egy utastíás, amelyet a hivatalos osztrák szabályzatból fordította Csuka Mihály, cs. k. százados és „hites fordító a magas cs. k. Főparancsnokságnál”. Jó magyarsággal megírt könyvecske, csupán néhány erőltetett, nem megfelelő műszavat találunk abban, mint pl. zárat a német Verschluss. Ezt különben későbbi honvédszabályzatokban a nem kevésbé sikerült „závarzat” váltotta fel. Az Aufsatzot helyesen irányzéknak fordította, de értelmetlen a puska tölténytárának, a Schlossnak — gócz-ra való magyarosítása. Az „Oktatási Szabályzat a m. kir. gyalogság számára” című könyv általában jól sikerült, de itt találkozunk már a „csuklógyakorlatok” kifejezéssel, amely a honvédségnél végig a reggeli torna megjelölésére szolgált, de nem megfelelő értelmezéssel. A közös hadsereg német nyelvű szabályzatai ezt a mindennapi reggeli tornát, egy gyűjtőnévvel Gelenkübung-nak, csuklógyakorlatnak nevezi. Ez németül helyesen van mondva, mert a német nyelvben a csukló nem csupán a kézcsuklót jelenti, hanem általában a többi végtagizületeket is, pl. Kniegelenk-nek nevezi a térdizületet és Fuss- vagy knöchelgelenk-nek a bokaizületet. Tehát a reggeli torna minden mozzanatára általában megfelelő megjelölés. A magyar nyelvben azonban csak a kézcsukló a csukló, — a többit, tehát a térdhajlásokat, s egyéb lábmozdulatokat elrendelő vezényszavakra mint gyűjtőnév nem megfelelő.

Ügyesen és jól magyarul megírt könyvecske az „Ütmutatás a míveleti vezérkari szolgálatra”. Célja az, hogy a vezérkar parancsadási szövegezésében „... bizonyos egyöntetűség léte-sítették”. A parancsadás technikájával foglalkozik minden helyzetben, menetek, ütközetek, pihenők, táborozások alatt, harcok közben, műszaki szolgálatok elrendelésénél. Az éjjeli

táborozást „éji állomás”-nak nevezi, sokkal helyesebb szó, mint a később begyökeresedett „éjjelezés”. A Rencontregfecht-re is megtalálta a helyes magyar kifejezést, — „találkozási üt-
közet”.

A „Gyakorlati Szabályzatban foglalt vezényszavak kivonata” című szabályzat is jó munka. Menetelő oszlopoknál jó műszavakat használ a menetoszlop elejére, amikor azt „él”-nek, és végére, amit „vég”-nek mondja a német szabályzatokban elrendelt francia műszavak Tête és Queue fordításaként. A tisztelegj vezényszó helyett nem szerencsésen „tisztelkedj”-et rendel el. Hadtörténeti szempontból érdekes e könyvecskének az a része, amely az új honvédségnél elrendelt dob- és trombitajelek hangjegyeit közli. Természetesen nem új dallamok ezek, hanem a cs. és kir. hadseregnek már sok évtizedes hagyománnyal bíró jelei, amiket különösen a hangulatos „Imához”, „Takarodó” dallamokat és a kitűnő pattogó gyalogsági induló trombitaszólamát, — mint ismeretes — Haydn József szerezte.

A Honvédség hadszervezetére és az Élelmezési tisztek számára készült utasítások is kifogástalan szövegezésben jelentek meg, ami azért is érthető, mert a ló, szekér, fogatolás, élelmezési ügyek, élelmiszerek, beszerzés körül használt kifejezéseket a mindennapi életből vették, azok tehát népi használatból kerültek a szabályzatokba. Az élelmezési szabályzatban csak egy nagyon rossz meghatározást találunk, ami azt hiszem hamarosan eltűnt a forgalomból, — későbbi szabályzatokban nem szerepel. Ez, a „községi tápolás”. Ezt úgy magyarázza, hogy ha belföldön az élelmezést bármi okból központilag nem lehet irányítani, akkor a főhadiszálláson beosztott polgári biztos a közigazgatási hatóságokkal együtt végzi az élelmezési cikkek közvetlen bevásárolását „... a községek és nagyobb élelmiszerkészletek tulajdonosávali egyezség szerint járó utasítás mellett”. Röviden szabad vásárlásnak mondhatta volna.

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténetének ebben az időszakában három igen fontos könyv megjelenéséről számolhatunk be. Lelkes, az új honvédség magyar nyelvének ügyét szívükön viselő férfiak két hadiműszótárt, a Honv. Minisztérium pedig egy szótárt adtak ki, hogy megkönnyítsék a honvédség szabályzatainak, utasításainak megszerkesztésével foglalkozók munkáját. Az egyik szótár már a honvédség megalakításának évében, 1868-ban, a másik pár év múlva, 1871-ben, a harmadik 1873-ban jelent meg, tehát a legalkalmasabb időpontokban, az új szabályzatok megszületésének éveiben. A szótárakat magyar—német és német—magyar szótár alakjában

tervezték, de könyvtárainkban csupán az egyik, mégpedig a mi szempontunkból fontosabb, német—magyar szövegű kötet található meg. Lehetséges tehát, hogy a második rész nem is jelent meg, hiszen arra nem is igen volt szükség.

1868-ban látott napvilágot ez a szótár: „Hadi-Műszótár. Tekintettel a katonai szakismeretek minden ágazatára. Kidolgozta Mátyus Uzor. 1869. Kiadja Emich Gusztáv.”³¹

A furcsán hangzó szokatlan Uzor név, Izidornak magyar fordítása. Mátyus szótára kétségkívül kitűnő munka. Katona, tehát szakember, amellet jó magyaros íráskészséggel bíró szerző munkája. A könyv előszavából idézem a következő jellemző mondatokat: „... A magyar irodalmi nyelv megalkotásának nagy műve befejezettek tekinthető... Ennek bizonyossága azon körülmény, hogy nyelvünkben az idegen elemektől tisztálást olyan fokig valánk képesek vinni... , hogy az ún. tudományos európai műnyelvet is eredeti kifejezésekkel bírtuk helyettesíteni, annak minden ágazatában. Ami még hátra van, az csekélység és majdnem kizárólag a hadi műnyelv körébe vág... Nem létezvén magyar hadsereg épen azon időtől fogva, midőn irodalmi nyelvünk fejledezésnek indult, — a hadi nyelv nem fejlődhetett ki.” Ezután röviden ismerteti 1526-ig visszanyúló történeti visszpillantással, hogy miért pusztult el a magyar általános hadinyelv s hogy csak szórványosan jelentkezhetett gyalog- és lovas csapatoknál. Megemlíti és helyesen értékeli, hogy az egyetlen 1847-ben Kiss Károlytól szerkesztett hadiműszótár, mint egyedül „hadnyelvészeti” munka egyrészt igen szűkkeretű, másrészt mint úttörő munka katonai nyelvészet terén nem nyújtott használható anyagot. Erős hittel fogott hozzá, hogy ezt a hiányt pótolja, munkája nem rögtönzött összeállítás, „... ,ami csak az újabb időben keletkezett honvéd mozgalom következtében jött létre, hanem évtizedek óta dolgozott azon, mint osztrák tüzér és vezérkari tiszt s az olaszországi magyar légió első ütegparancsnoka s amúgy is hivatalos tisztje volt a tüzér szakismeretek magyar nyelven való tanítása.” Mátyus valóban ügyesen s célszerűen választott új műszavakat. Az eddigi táborkar helyett javasolja a vezérkar elnevezést, szekereszet helyett szállítaszatot, mert a szekeres szó nem alkalmas egy katonai testület megnevezésére. Szótárába bevette az olaszországi magyar légiónak, harcokban is bevált magyar műszavait.

Ha figyelmesen végig megyünk a szótár anyagának minden szaván, találunk igen sok jó, sőt kitűnő magyaros műszavai

³¹ — Szinnyi VIII. k. 863. Mátyus Uzorról.

mellett, elég sok gyengébben sikerült meghatározást, ami érthető, hiszen egy nyelvtisztító és újító sem alkothat tökéletes munkát. Felsorolok a szótár anyagából néhány jó, és néhány kevésbé sikerült műszavat. De ha az egész szótárat figyelmesen áttanulmányozzuk, nem tagadhatjuk meg elismerésünket Mátyustól, aki valóban derekas, hasznos munkát végzett. Sok műszava az idők során átment a honvédség életébe s talán még ma is használják. Mint tüzérszakember igen sok tüzérműszót közöl, még pedig ügyesen. Meghagyja a már a reformkorban Szontagh Gusztávtól javasolt s ma is élő üteg kifejezést. A Protzét (ma mozdony) „Böröcz”-nek mondja. A tábori tüzérséget „siktüzérség”-nek írja, a Festungsartilleriet helyesen „vartüzérség”-nek nevezi, de erőltetett az ostromló tüzérségnek „vitüzérség”-re való elnevezése.

Határozottan nem sikerült műszavai közül felsorolok néhányat. Bankett, azaz lépcsőszerű padka lóállások mögött... „állka” Bastion ... „ordony”. Méntelepés katona... „csödörész”. Blenden, azaz a lőrészeket álcázni, eltakarni... „vakla” Casematta... „boltony”. Glacis azaz az erődök lejtős előtere... „sikum”. Krankenwärter... „ápolár” Parlamentair... „alkudozó”. Piaffe, azaz a lóidomítás magas iskolájának az a gyakorlata, amikor a lovat két cölöp közé kötve, helyben ügető, tánc lépésre tanítják... „helyüg”. Itt valahogy a nyelvújítás túlzó munkásának Helmecczynek szavakat elmetsző módja juthatott eszébe. Sajnos ő is felvette szótárába a szálláscsináló rossz megnevezést is.

Jól választott műszavai közé sorolhatjuk a következőket. Abfertigen... „intézkedni, parancsot kiadni, rendelkezni. Ablösen... felváltás, őrváltás sajnos később csúszott be a honvédség nyelvébe a szolgálai fordítású germanismus „leváltás”. Cantine... „csapszék” Comisbrod — ami tudvalóleg annyit jelentett, hogy bizottságilag (comissionell) meghatározott készítésű, mondjuk szabványos kenyér — „katonakenyér” Guerillakrieg... „kisharc, csatárharc” Postierungskette... „örslánc”. Vedette... „örszem”.

A másik, 1871-ben kiadott szótár szerzője Pál Károly,³² aki ezt a munkáját Martonvásáron 1869-ben állította össze. Címe: „Általános német—magyar és magyar—német Hadi-Szótár” Pest 1871. Pfeifer Ferdinand kiadásában. A német—magyar kiadáshoz német nyelvű előszóban ismerteti Pál Károly a szótár összeállításának előzményeit. Már 1864 óta foglalkozott helyes magyarsággal fogalmazott katonai nyelv fejlesztésével,

³² — uo. X. k. 134. és köv. Pál Károlyról.

amikor az Adriai tenger partján állomásozó tengerparti tüz-
ezred (Küstenartillerieregiment) magyar legénységi iskolájában
volt mint oktatótanár beosztva. Már ekkor összeírta külföldi
szakmunkákból a magyarra fordítandó műszavakat, saját szol-
gálatának megkönnyítésére, mert arra akkor nem is gondolha-
tott, hogy azt könyvalakban kiadja. De most, hogy a honvédség
megszervezése megtörtént, és mindig több és több magyar
nyelvű katonai szabályzatra, segédkönyvre lesz szükség, elér-
kezettnek látja az időt annak kiadására, bár eddig már két ilyen
hadiszótár, Kiss Károly és Mátyus Uzor jó könyvecskéi évek
óta forgalomban vannak. De ezek mellett úgy érzi, szükséges
volt ezek kiegészítésekképpen egy újabb műszótárat megjelene-
tetni. Ezt hazafias kötelességének tartja, hogy a most kiala-
kulófélben levő, de még korántsem tökéletes magyar katonai
nyelv tovább fejlődhessen. Azután hosszasan fejtegeti a szótár
összeállításánál maga elé tűzött irányelveket és helyesen hatá-
rozza meg, hogy a már használatban bevált magyar műszava-
kat természetesen megtartja, de azok értelmét, ahol szükséges,
kibővíti. Javasolja és szükségesnek tartja, hogy egy, katonai
szakemberekből és nyelvész szaktudósokból álló közös bizott-
ság határozza meg a magyar katonaelet terminológiáját és al-
kossa meg az egységes, nyelvi szempontból is kifogástalan ma-
gyar katonai nyelvet.

Ha e két, itt említett szótárat, — Mátyusét és Pálét — egy-
mással összehasonlítjuk, akkor megállapíthatjuk, hogy egyikük
sem végzett felesleges munkát. Sőt azzal, hogy a nyelvhaszná-
lat területét, azaz alkalmazásai lehetőségeit kétféleképpen dol-
gozták fel, igen hasznos munkát végeztek. A gyakorlati katonae-
let számára Mátyus szótára használhatóbb, mert a katona
egy-egy kiképzésétől felfelé, a harcászati, béke és háborús élet
minden mozzanatát felölelő szókinccset gyűjtött össze. A sza-
bályzatok, utasítások stb. megszövegezésénél tehát ez a könyv
határozottan jobban használható. Pál szótára viszont a hadtudo-
mányok, hadtörténet művelőinek akkor szinte nélkülözhetetlen
segédkönyve lehetett. Nem foglalkozik gyakorlati, kiképzési,
szervezési alapfogalmakkal, megnevezésekkel, hanem az ókori
hadtörténeti eseményekre és hadszervezetekre visszanyúlva ke-
resi a görög, latin, francia, német, olasz és más nyelvek műszavai-
nak legjobban megfelelő magyar kifejezéseket. Szótárának
szavaiból szinte rekonstruálhatjuk pl. a régi római hadsereg
hadrendjét, és főleg a régi várépítés köréből olyan francia szak-
kifejezésekkel ismerttet meg, amik már teljesen feledésbe me-
rültek. Ha valaki régi magyar vagy német hadtudományi mun-

kákban ilyen megjelölésekre bukkan s újabb lexikonokban nem találja magyarozatát, nézze meg Pál szótárát. A könyv szavainak túlnyomó része, ami érthető, — tengerészeti, tüzérségi, hadmérnöki, katonai műszaki fogalmakra ad, többé-kevésbé jó magyar műszavakat. Hogy ezeket megtalálni még a tengerészeti élet és a műszaki vonatkozású dolgoknál véglegesen neki sem sikerült, — azt nem róhatjuk terhére, hiszen ezek, a csupán szárazföldi, és évszázadok harcai alatt főleg lovas és gyalogos szolgálatot ellátó magyar embernek ismeretlen fogalmak voltak, tehát ilyen magyar megjelölésekre nem volt szükség. Felsorolok Pál Károly szótárából néhány sikerült és néhány erőltetett katonai műszavat, de végül mégis csak azt mondhatom, hogy ez a szótár is egy lépéssel előbbre vitte a magyar katonai nyelv fejlesztését.

Jó műszavai: *activ* — „tényleges”. Ezt azért hangsúlyozom, mert később a honvédség inkább a rossz „tettleges” szót használta. *Armbrust* — „kézj”. Jobb mint a magyarul hangzó, de szláv eredetű és általában használt „számszerj”. *Aufmarsch* — „fejlődés, bontakozás, felvonulás”. *Fouragieren* — „abrakolni”. *Fuhrwerk* — „szekér”. *Lafette* — „ágyúállvány”, vagy kevésbé jól — „talap”. *Nachzügler* — „maradozó”.

Nem sikerült, erőltetett műszavai: *Admiral* — „tengernök”. *Alarmplatz* — „riatér”. *Generalstab* — „vezénykar”. *Bandage* — „sérkötélék”. *Batterie* szónak két értelmet ad, *Batterie*, mint mozgó test — „üteg”. Mint épített földmű — „gátony”. *Bastion* — „ordony”. *Casematte* — „boltony”. *Lunette* — azaz erődítményeknek egy féldhold alakú sánca — „holdony”. *Feldmarschall* — „vezérnagy”. A hadi és had szókkal összekötött kifejezések használatánál nem következetes, „*Haditetről*”, „*hadi pénztárról*” ír; de a katonaságot „*hadnépnek*”, a *Kriegsschule* — „*hadtanodának*”, a *Kriegszustandot* — „*hadállapotnak*” nevezi. A később helyes tüzemester rendfokozatot — „*tüzérörnöknek*”, vagy „*tűzőrnöknek*” írja. A hadiműszaki — *Genie* — szolgálatot — „*várnok*”-nak. Az élelmezési létszámot — „*étálladék*”-nak. A várkapuk beszakításánál alkalmazott petárdát, abból kiindulva, hogy a felrobbant petárda a kaput szétzúzza, roncsolja, „*zuzárnak*”, vagy „*rontsa*”-nak nevezi. A vékony, szúrásra alkalmas *Rapier-t*, „*Vi-szál*”, vagy „*döföny*”-nek a hadirokkant invalidust „*sér-vitéz*”-nek, s a tüzér lövedékeknél a ma időzítésnek nevezett műveletet — „*időnyítés*”-nek mondja.

Mindeme itt csak néhányat bemutatott fonák magyar műszava ellenére, Pál Károly szótára főleg a hadtörténet tanulmányozásnál még ma is használható segédkönyv.

Két év múlt el Pál Károly szótárának megjelenése óta, amikor 1873-ban kiadott a Honv. Min. egy hadiműszótárt. Címe: „Hadi Műszótár, a m. kir. Honvédség számára.” Hivatalos kiadás. Kiadja Pfeifer Ferdinánd 1873. Budapesten.” Sajnos; a szótár elejéről elmaradt egy magyarázó bevezetés, így hát nem tudjuk, hogy a Honv. Min. — ezt kötelező, szabályszerű utasításnak szánta-e a honvédség nyelvének magyarosítása érdekében, vagy csak segédkönyvet akart adni azoknak a tiszteknek a kezébe, akik a haderő német nyelvű közös ezredeiből jöttek át az új honvédségbe. Ha áttanulmányozzuk e 174 oldalas, elég bőséges szókincset tartalmazó kis nyolcadrét könyvecskét, megállapíthatjuk, hogy szerkesztői a Kiss Károly, Mátyus és Pál-féle szótárakat ismérték, azoknak igen sok műszavát, katonai megnevezését átvették. Valószínűleg többeknek közös munkája, mert szakszerű tengerészeti, kifejezések, műszaki meghatározások mellett, a gyalogság, lovasság, tüzérség szolgálatával foglalkozó műszavak gazdag gyűjteménye. Sok francia, ma már elavult katonai szakkifejezést is találunk benne és előfordul néhány, teljesen érthetetlen műszó. Lehetséges, hogy a hadihajózás szolgálatába vágó ilyen kifejezés volt a „Dexel”, — amit magyarul „szalu”-nak, Dexelhaken, amit „szalukamo”-nak fordít. Az Abterten vezényszót, amiről még fogok szólni. helyesen „oszoljra” fordítja. A Präsenzstandot „jelenléti állomány”-nak nevezi. A stratégiára a „hadászat”, a taktikára a „harcászat” megnevezést már ebben a hivatalos szótárban megtaláljuk, s azóta is használjuk. A Manővert — nem szerencsésen „Hadozat”-nak nevezi, a Rekrutenkontingent-et „újonctartozék”-nak. Jobb kifejezés, mint a később, a honvédterminológiába bekerült „újoncsorvány”, vagy „újoncforda”. A Dinamit e szótárban „robony”, az Equitáció „lovardászat”. Itt találkozunk a helytelen „Lótáp” elnevezéssel a „Fourage” fordításképen. De viszont az ennek megfelelő német Futter kifejezést „takarmánynak” és helyesen „abraknak” nevezi. A tisztak havi járandóságát a Gage-t helyesen, a már Zrinyitől is használt „hó-pénz”-nek mondja. Mennyivel magyarosabb, illetve helyesebb meghatározás a honvédszabályzatokban végig szereplő „illeték” helyett, amit később a helyesebb „illetmény”-nyel igyekeztek pótolni, mert hiszen illeték az, amit az ember leró, befizet, — illetmény pedig az, amit kap, tehát értelemszerűen helyesebb meghatározás. A tiszti rendfokozatok e szótárban most már végleges ma is használatos, helyes magyar neveket kaptak.

Végig kutattam ezután a szóabajóhető tudományos könyvtárakat, a Hadtöréneti Intézet könyvtárát, az egyetemi könyv-

tár katalógusait, vajon jelentek-e meg katonai szótárak később az 1873 és 1914 évek közt. Csupán az Országos Széchenyi Könyvtár szakkatalógusában találtam a következő adatokat.

1880-ban jelent meg egy német nyelvű könyvecske Wienben. Összeállította Beszédes Frigyes, százados, a Wiener Neustadti Katonai Akadémia magyar tanára. Címe: Ungarische Militärsprache. Ein Handbuch für den Vorgesetzten im Verkehr mit den Untergebenen. Német nyelven ismerteti a magyar nyelvtan szabályait, 50 oldalas. Kis szótárt is közöl a katonaeletben leggyakrabban előforduló szavakról. Ezek nem katonai műszavak, hanem a mindennapi élet szavai. Azután német—magyar beszélgetéseket közöl, végül ismerteti a szolgálati szabályzat fontosabb részleteit, igen jó, gördülékeny magyar fordításban. Ha nem is nagy jelentőségű munka, mégis említésre méltó kis segédlet a más nyelvűek számára a helyes magyar katonai nyelv használatában.

Annál értékesebb azonban az a 469 oldalas, vaskos könyvecske, amelyet Katonai Szótár címen 1892-ben adott ki Domaniczky István honvéd ezredes.³³ Címe: Katonai Szótár. A Honvédelmi Miniszter Úr Önagyméltósága megbízásából szerkesztette Domaniczky István m. kir. honvédezzredes, Buzna Alajos, Szécsi Mór és Horváth Sándor m. kir. honvéd századosok. Budapest 1892 Pallas kiadásában. Kitűnően sikerült könyv, amin nem csodálkozhatunk, ha megismerjük röviden Domaniczky ezredes írói múltját. 1839-ben születet. Elvégezte Bécsben a műegyetemet, mérnök lett, de már 1859-ben mint tüzértiszt szolgált a hadseregben. 1869-ben berendelték az újonnan felállított magyar Honvédelmi Minisztériumba. Eleinte a hadműszaki ügyekben dolgozott, de később reábrították a katonai tankönyvek és szabályzatok szerkesztését. Ekkor már foglalkozott a helyes magyar katonai műszavak megkeresésével és alkotásával. A hadi műnyelv megteremtése körül nagy érdemeket szerzett. 1870—71-ben a pesti tudományegyetemen a hadtudományok rendkívüli tanára lett. Felvitte ezredesséig és állandó munkatársra volt az akkor a katonai irodalomban már jelentős szerepet vivő Ludovika Akadémia Közlönyének.

Fentemlített szótára igen gazdag tartalmú. Helyes nyelvérzékel tudott új szavakat alkotni és megtalálni az értelem szerint legjobban lefordított kifejezéseket. Így például a „landesüblich” kifejezést, amit a honvédség még a két világháború idejéig igen helytelenül „országos jármű” kifejezéssel használt, helyesen fordítja: „országszerte szokásos, vagy tájszoká-

³³ — uo. Domaniczky Istvánról.

sos...” szavakra. Az „országos jármű” honvéd hivatalos kifejezés ennek a szónak értelmetlen fordításából származik s csodálkozni kell azon, hogy nem jutott senkinek eszébe annak más, magyarosabb és értelemszerűbb szóval való kicserélése. Ez a kifejezés úgy került a honvéd nyelvbe, hogy a közös hadsereg számára kiadott utasításokból szolgálilag lefordították, de rosszul. Landesübliches Fuhrwerk a közös hadseregnél annyit jelentett, hogy abban az országrészben szokásos szekeret kelt a lakosságtól begyűjteni. Mert hiszen más szekeret vagy taligát használ a tiroli hegyi lakó, mást a galíciai paraszt és mást a magyar alföldi gazdálkodó. Tehát a „landesüblich” szó nem egy általános kifejezés, hanem a helyi viszonyokkal számító magyazat. Magyar viszonyokra vonatkoztatva e helyett egyszerűen szekeret, vagy kocsit kellett volna mondani.

Sajnos, a harmadik, még pedig 1906-ban megjelent Katonai Szótárát, amely az említett szakkatológusban szerepel, a Széchenyi Könyvtár anyagában nem találtuk meg, a háborús mozgalmak alatti ide-oda hurcolkodás folyamán úgy látszik elvesztett.

A honvédségnek jóval későbbi talán legsikerültebb hivatalos kiadványa az a könyvecske, amely közvetlenül az első világháború előtt, 1913-ban jelent meg, amikor a honvédség hadrendjét a honvédtüzérség felállításával egészítették ki. Ekkor adta ki a Minisztérium ezt a szótárát: „Tüzér és géppuskás szótár”. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium hivatalos kiadása. Budapest Pallas-kiadás 1913.

Ezt a könyvet már valóban, magyarul jól beszélő és szakember tiszték, minden bizonnyal nyelvtudósok segítségével állították össze. A géppuskás osztagokat szintén pár évvel a világháború kitörése előtt rendszerezítették a gyalogság és lovasság keretén belül, tehát szükséges volt e fegyvernem műszavait németből magyarra átültetni. Itt már mindenütt a helyes hangzású jó magyar szavakat olvashatjuk, tehát ez a szótár a magyar katonai nyelv fejlődésének jelentős bizonyítéka. A könyv összeállítói nagyon természetesen azokra a fogalmakra, felszerelési tárgyak megszervezésére, a lovakkal, szekerekkel való foglalkozás műszavait, a népi használat helyes terminológiájából vették át. Most már végleg, hivatalosan is elismerik, hogy a tüzérség fegyverét „löveg”-nek s a minicióját „lövedék”-nek nevezik el. Bár a löveg helyett megmaradhatott volna mint gyűjtőfogalom az ágyú név. Az Abtretienre azt mondja, hogy ez a vezényező, illetve utasítás, helyes magyarsággal „oszolj”, ha pedig egy emberre vonatkozik, akkor: „mehet”. Itt emlitem

meg, hogy ezt a valóban fonák és a német Abtreden szó értelmét helytelenül alkalmazó kifejezést csak a két háború közti évek egyikében sikerült kiküszöbölnünk. Valóban semmi értelme sem volt annak, amikor például egy feljebbvaló szobában tartott tiszti gyűlések, vagy bármilyen összejövetelek, parancskiadás stb. után azzal küldte el alantasait, hogy „Lelépni”. Ezt törölték a honvédség szókincséből s helyette az értelemszerűen és egyébként is legmegfelelőbb: „Végeztem” szóval pótolták. A Glacist már nem sikamnak, hanem helyesen lejtősíknak mondja. Persze azt a legjobb akarattal és szak- és nyelvtudással sem lehetett elkerülni, hogy pl. az ágyú, mint komplikált gépezetnek alkatrészeit, amire a német szaknyelv sem tudhatott rövid, katonás kifejezéseket kitalálni, ne a gyártási üzemekben használt, összetett műszavakkal nevezzék meg. S ezeket a hosszú műszavakat sem lehetett rövid magyar műszavakkal pótolni. Ezen legfeljebb úgy segíthettek, hogy a hosszú szavakat több szóra bontották szét. Hogy csak egy példát említsek: itt van az: Achsstizblechstützenschraubenbolzen” 33 betűből álló műszó, amit magyarul így határoztak meg e szótárban: „Tengelyülésbádogtámasztó csavaros csapszeg.”

Megismerkedve így legalább vázlatosan a honvédség életében 1868 után megjelent fontosabb magyar szolgálati könyvekkel és katonai műszótárakkal, most már szükségtelen valamenynyí, a későbbi évtizedekben kiadott szabályzatot, utasítást stb. külön-külön ismertetni, mert azokban nem találunk olyan lényegbe vágó újításokat, amelyek a magyar katonai nyelv fejlesztésére jellemzők volnának. De azt megállapíthatjuk, hogy ezek a szabályzatok általában véve jó, a megjelenésük idejében használt irodalmi nyelven készültek.

A legfontosabb könyvek voltak a Szolgálati és Gyakorlati szabályzatokat tartalmazó utasítások, mert ezek hozták az új honvédség minden tagjára kötelező szabályokat, intézkedtek a gyakorlatok betanítására és közölték a harcászati utasításokat is. Ebben a tekintetben a honvédség szervezőinek feladata nem volt nehéz. A honvédség a cs. és k. röviden „közös” hadsereg szerves részét alkotta, természetes tehát, hogy nem kellett új szabályzatokat kitalálni, hanem csupán a német nyelvű szabályzatoknak magyarra átültetéséről kellett gondoskodni. A honvédség tehát készen kapta a több száz éves fejlődésen keresztülment szabályzatokat, de felszabadulván a német nyelv hatása alól, ezeket gördülékeny magyar nyelvre kellett átültetni. Ebben bizonyára Kápolnai és Domaniczky ezredesek is közreműködtek. Az első Szolgálati Szabályzat 1873-ban jelent

meg. Az azután 1875-ben, 1888-ban, 1907-ben, végül 1914-ben kiadott szabályzatok csak az új fogalmakra illő és stílárís javításokkal a még szebb magyar nyelven hangzó szöveg pallérozásával foglalkoztak.³⁴ De még így is forgalomban maradt sok, nem helyes magyar műszó. Így pl. a katonagyógyyszerész, élelmezési szakma s egyéb, segédhivatali teendőket ellátó- a csapatnál a hadnagyi rendfokozatnak megfelelő tisztviselők rendfokozata a német Akzessistből magyarul „járulnok” lett. Ezt a magyartalan megnevezést csak 1920-ban sikerült eltörölni s helyette a segédtisztviselő rendfokozatot meghatározni. Úgyszintén érthetetlen volt, hogy az olyan harcászati gyakorlatoknál, ahol nem teljes létszámú ellenség ellen folyt a harcgyakorlat, tehát ahol a— mint honvédül mondták, a „viszonosság” hiányzott, és az ellenséges rajvonalak széleit csak egy-egy emberrel, jelzőzászlóval jelezték, ezt az 1900-ban kiadott, egyébként szépen magyarul fogalmazott lovassági gyakorlati szabályzat... „vázban gyakorlás”-nak írja. Ezt általában helyesen „jelzők elleni harcgyakorlat”-nak mondták.

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténete az 1868-ban megszervezett honvédség életében az első világháború előtti években voltaképpen holtpontra jutott. Nagyobb méretű fejlődésről már nem beszélhetünk, hiszen arra, — mivel már megvolt az önálló magyar katonaságnál természetes magyar szolgálati nyelv — nem is igen volt szükség. De éppen ezért kellett volna a szabályzatok szövegein belül, ésszerű és értelmes tisztító munkát kifejtteni, annál inkább, mert most már a szaknyelvések, tudós nyelvtudományi kutatók is kezdtek foglalkozni a katonai nyelv helytelenségének kérdésével. A honvédségben szolgált önkéntesek, tart. tiszték és a magyar katonaelet után érdeklődők az új magyar szabályzatokat megismerték, tehát alkalmuk volt erről véleményüket nyilvánítani. A honvédség és a nyelvtudósok köréből már pár évvel a honvédség megalakulása után olvashatunk okos hozzászólásokat és vitákat a nyelvtudományi folyóiratokban. Nem tartozik ennek az értekezésorozatomnak keretébe, hogy ezekkel a már tisztán nyelvészeti térre átkerült vitákkal, részletesen foglalkozzunk, de hogy lássuk, miről volt szó, felemlíték egy-két hozzászólást szakemberek részéről és azt, hogy a honvédség miképpen fogadta ezeket a neki nem tetsző bírálatokat.

Ismét Domaniczky ezredes volt az, aki már 1877-ben fel-emelte szavát egy értekezésében: „Hadiműnyelvünk egyöntet-

³⁴ — Felszeghy E. id. mű. 84. old.

séről” a Ludovika Akadémia Közlönyében.³⁵ Bírálja az 1873-ban kiadott hivatalos katonai szótárat és megállapítja, hogy: „ahány magyar katonai könyvet veszünk kezünkbe, annyiféle műnyelvvvel kell megbirkóznunk.” Javasolja, hogy akinek kifogása van valamilyen műszóra vonatkozólag igazolja annak eredetét, jogosultságát. De figyelmezteti arra, hogy ne próbáljuk a begyökerezett vezényszavak és a már megszokott hadiműszavak egyöntetűségét „könnyelműen” megbontani, mert ezzel csak ártunk. Domaniczkynek ebből a megjegyzéséből látjuk, hogy a későbbi honvédségi nyelvben használt fonák, magyartalan, vagy erőltetett szakkifejezéseket sokszor nem a felülről elrendelt szabályzatok honosították meg, hanem azok a csapat életében, a mindennapi használatban keletkeztek és kerültek forgalomba. A 80-as évekig sem a katonaság, sem az irodalmi emberek nem törődtek komolyabban a katonai nyelv magyarosításának kérdésével. Újból felszínre került azonban ez a dolog, amikor már nyelvtudósok látták elérkezettnek az időt, hogy ehhez a kérdéshez nyelvtudományi szempontból komolyan hozzájárjanak.

A Magyar Nyelvőr szakfolyóirat 1891. évfolyamának egyik számában Bélteky Kálmán igen behatóan ismerteti a magyar katonai nyelv ferdeségeit, helytelenül képzett szavait, ezek közül igen sokat felsorol.³⁶ Érdekesen magyarázza, hogy minden foglalkozási ágak szüksége van műszavakra. De míg pl. az orvos vagy a pap beéri a görög—latin műszavakkal, mert csak ők használják és nem a közönség, — ... „a katonai intézmény ma egészen elűt a régítől. Itt már nemzeti önállóságunk kap csorbát, ha a modern nyelvekhez fordulunk kölcsönkérő szóval”. Vácsolja a helyes eljárási módokat és sürgeti azok követését, mert a hadsereg iránti érdeklődés nagy, a parlamentben, hírlapokban és egyebütt is, szükség van helyes katonai nyelvre. Az általános védkötelezettség is szükségessé teszi a katonai műszavak ismertetését. Mindebből az következik, hogy 1. a katonai műnyelv sok hibában szenved és 2. várja az orvoslásra való készség embereit.

Béltekynek erre a figyelmeztetésére a Ludovika Akadémia egyik tanára, Vághó Ignác százados válaszolt a Ludovika Akadémia Közlönye 1892. évfolyam első füzetében.³⁷ Helyesli Bélteky megállapítását, hogy a katonai nyelv fontosabb minden többinél. Elismeri, hogy sokban igaza van. De védekezik, hogy akkor, amikor a honvédség megalakult, más nem lehetett tenni,

³⁵ — Ludovika Akadémia Közlönye. 1877. IV. k. 295. old. A következőkben röviden L. A. K. jelzem.

³⁶ Magyar Nyelvőr. 1891. XX. 534.

³⁷ — L. A. K. 1892. I. 90—99. old. Vághó Ignácról: Szinnyi id. mű. XIV. 235.

gyorsan kellett szabályzatokat alkotni, nem lehetett napokig, hetekig, hónapokig tűnődni és rágódni egy-egy műszó helyes magyarsága felett. Cikkében közli a Béltekytől kárhóztatott helytelen műszavakat, ajánlja azok figyelembe vételét és szívesen elismeri, hogy Béltekynek igaza van, ha azokat kifogásolja és azt is, hogy a Béltekytől javasolt szavak nyelvi szempontból kifogástalanok.

Ettől kezdve az irodalmi és nyelvészeti szaklapok állandóan foglalkoztak a magyar katonai nyelv kérdésével. Ezekkel az érdekes hozzászólásokkal itt nem foglalkozunk, mert azok a katonai nyelv kérdésének nem hadtörténeti fejlődéstörténetéhez tartoznak, hanem a szavak etimológiai boncolgatásával foglalkozó nyelvész szakfolyóiratok hatáskörébe.

1902-ben beleszólt a vitába az akkori magyar nyelvtudósok egyik legkiválóbb képviselője, Tolnay Vilmos egyetemi professzor a Magyar Nyelvőrben³⁸ kiadott cikkében. Szomorúan kell észrevenni, írja, hogy: . . . „a honvéd szolgálati szabályzatok és könyvek nyelve nyakatekert, mesterkéltnél, lapos, lendület és emelkedettség nélkül való műnyelv, érthetetlen, magyartalan.” Dicséri Vághó Ignácot, aki eleinte sértődöttséggel fogadja a nyelvészek kifogásait, de pár év múlva már maga: . . . „anya nyelvünk iránt való igaz érzéssel és nem közönséges tudással panaszolja a magyar katonai nyelv elmaradottságát. Helyre kell tehát hozni a hibákat.” Erre Tolnay professzor négy utat jelöl meg: 1. Új katonai szótár kiadását, 2. A szolgálati szabályzatokat és egyéb könyveket újból kell lefordítani. 3. A szótárt katonák és nyelvészek közösen bírálják meg, végül 4. A Honv. Min. rendeleti úton gondoskodják a többitől. Tolnay 1905-ben a Magyar Nyelvőrben³⁹ A magyar katonai nyelv című értekezésében ismét részletesen foglalkozik e kérdéssel, s megállapítja, hogy a magyar katonai nyelv Vághó Ignác dicséretreméltó, szakavatott fáradozásának ellenére még mindig magyartalan, mesterkéltnél. Pedig hogy lehet a német szabályzatokat helyesmagyar nyelvre átültetni, arra például megemlíti, hogy a közös hadsereg katonaiskoláiban használt erődíjéstan tankönyveket Brunner Mór altábornagy kitűnő szakmunkáit Székely László százados, a Ludovika egyik tanára kifogástalan magyarsággal tudta lefordítani, ez a könyv e téren „örvendetes haladást mutat.”⁴⁰ Székely László az egyik könyv előszavában meg-

³⁸ — Magyar Nyelvőr. 1902. évf. II. 88. Tolnay Vilmosról: Szinnyei id. mű. XIV. 257—9.

³⁹ — Magyar Nyelvőr. 1905. februári szám.

⁴⁰ — Székely László fordításai 1904- és 1907-ben jelentek meg.

jegyzi, hogy „a fordításnál nagy segítségére volt Simonyi Zsigmond”⁴¹ — a kiváló nyelvtudós.

Hogy a magyar nyelvészekon kívül az irodalomtörténészek mennyire nem törődtek a magyar katonai nyelv kérdéseivel s általában a hadtudományi, már ebben az időben megjelent sok értékes munkával, — bizonyítja az, hogy sem Szerb Antal sem Pintér Jenő irodalomtörténeteikben nem tartották érdemesnek erről megemlékezni.

Vághó Ignác valóban dicséretreméltó buzgalommal propagálta tovább is a nyelvtisztítás kérdését katonai színvonalon. A Ludovika Akadémia Közlöny utódjaként megjelent Magyar Katonai Szemje 1908. évfolyamának több közléséből látjuk, hogy az ügyet szívükön viselő honvéd tiszték igyekeztek ezt a kérdést felszinen tartani és előmozdítani. E folyóirat 1908. évfolyamában Vághó ismét ír egy cikket „Magyar katonai műnyelv” címen⁴² s ezt megelőzőleg a szerkesztőség tesz közzé egy rövid buzdító felszólítást hogy: „Fejlesszük a magyar katonai nyelvet.” Vághó hivatkozik az időközben megjelent nyelvészektől írt cikkekre, sajnálja, hogy azok még mindig csak elítélőleg tudnak nyilatkozni erről, de kénytelen elismerni, hogy: „amióta a műnyelvet hevenyészve megalkották: azzal édeskeveset törődtünk és a haladó és tisztító nyelvtudomány művelő hatása elől elzártuk. Fejlődnünk kell, de nem szabad minden már begyökerezett műszót kitörölni”. Ugyanebben a füzetben egy örvendetes újítást látunk. A szerkesztőség egy „Nyelvművelés” rovatot nyitott, és azzal kezdte ezt az újítását, hogy pályázatot hirdetett néhány korcs, magyartalan és rosszul alkotott műszó megmagyarosítására. Sajnos, a lelkes felszólításnak nem volt nagy hatása. Ebben a különben értékes hadtudományi cikkekkel közlő szakfolyóiratban ez a rovat csak pár évig tengődött még. Valószínűleg a részvétlenség az oka, hogy 1910-ben, tehát már két év múlva, ezt a rovatot beszüntették.

Ebben az időben a viták is elültek, a nyelvészek már nem igen foglalkoztak a katonai nyelvvel és a honvédség vezetői és tisztikara sem tettek újabb lépéseket ebben az ügyben. Most már, — az első világháború előtt — ezekben az évtizedekben 1868 óta felnevelkedett egy olyan tisztikar, amelyik a honvéd hadapródiskodákban és a Ludovika Akadémiában ezt a hivatalos nyelvet tanulta meg, ebben nevelődött és élte végig egész pályafutását. Már talán fel sem tűnt nekik, hogy nem kifogás-

⁴¹ — Szinnyei id. mű. Simonyi Zsigmondról XIV. 1106—1114.

⁴² — L. A. K. 1908. 360.

talán magyar nyelven tanítják és vezénylik honvédeiket, sőt alkalmam volt hallani, hogy büszkéek arra, hogy van külön „honvédnyelvünk”. Hiszen a gyakorlatban valóban mindegy volt, hogy például egy faluba éjjeli szállásra bevonuló század tisztjének a kijelölt szállást a rossz magyarsággal, illetve szolgai fordítás szerint elnevezett „szállás csináló” altiszt mutatja-e meg, s nem egy szállásosztó. És tudunk olyan esetről is, hogy a csapat nem is törődött a szabványos, értelmetlen műszavakkal és például talán még a raktárkezelő sem tudta, hogy a leltárában szereplő, a lópatkoláshoz szükséges tábori kohónak a neve a hadbiztosi anyagkezelési szabályzatokban „hengertárvinnye”.

A magyar katonai nyelv fejlődéstörténete tehát az első világháború előtti években, és természetesen a háború alatt is, holtpontra érkezett. Csak amikor, a háború után megszervezték az önálló Magyarország új haderejét, megalakult a Magyar Hadtörténelmi Levéltár, és újból megindult a katonai szaksajtó tevékeny munkássága, — próbálták kibillenteni ezt a megrekedt mozgalmat a Hadilevéltárban dolgozó hadtörténészek.

Markó Árpád

a történettudományok kandidátusa.